

كيو موكرياني ١٩٠٣-١٩٧٧: حياته ودوره في علم المعاجم الكردية

كيو موكرياني ١٩٠٣-١٩٧٧: حياته ودوره في علم المعاجم الكردية

هوزان زياد رسول

القسم التاريخ، الكلية الاداب، الجامعة سوران، المدينة سوران، إقليم كردستان العراق.

206238293009@soran.edu.iq

پ.ى. د. شاخهوان عبدالله صابر

Shahkha@soran.edu.iq

القسم التاريخ، الكلية الاداب، الجامعة سوران، المدينة سوران، إقليم كردستان العراق.

الكلمات المفتاحية: كيو موكرياني، معجم، مهاباد، اللغة الكردية، الإنجازات.

كيفية اقتباس البحث

رسول , هوزان زياد , شاخهوان عبدالله صابر , كيو موكرياني ١٩٠٣-١٩٧٧: حياته ودوره في علم المعاجم الكردية,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آيار ٢٠٢٦, المجلد:١٦, العدد:٥ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered في مسجلة في

ROAD

Indexed في مفهرسة في

IASJ

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 5

(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

Jiw Mukriyani (1903–1977): His Life and Role in Kurdish Lexicography

Hozan Ziad Rasool

206238293009@soran.edu.iq

D. Shahkhan Abdullah Saber

Shahkha@soran.edu.iq

Department of History, Soran University, City Soran ,Kurdistan
Region

Keywords : Jiw Mukriyani, dictionary, Mahabad, Kurdish language, achievements.

How To Cite This Article

Rasool ,Hozan Ziad ,Shahkhan Abdullah Saber , Jiw Mukriyani (1903–1977): His Life and Role in Kurdish Lexicography,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, May 2026,Volume:16,Issue 5.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Abstract

Jiw Mukriyani (1903–1977) is a prominent figure in twentieth-century Kurdish intellectual life, particularly in lexicography and journalism. He played a pivotal role in the history of Kurdish dictionary compilation. His contributions to lexicography became evident from the mid-twentieth century onward, alongside his work in journalism and

publishing. He achieved notable success in establishing the foundations of Kurdish dictionary writing, including form, style, arrangement methods, and the collection of words from various Kurdish dialects.

This study highlights Mukriyani's role in lexicography. From his early youth, he focused his efforts on gathering Kurdish vocabulary from diverse regions of Kurdistan, employing diverse methods such as travel, inquiries, interviews, and conversations with experts and ordinary people. Through these endeavors, he produced several dictionaries to serve speakers of his language, with his Raber dictionary in 1950 marking the first of his lexicographic works.

The research reveals Mukriyani's influence in expanding the principles and foundations of dictionary compilation, while clearly delineating his stature and importance in this field. It consists of an introduction and two chapters: the introduction provides a comprehensive overview of his life, career, and achievements; Chapter One, titled "Early Interest in Lexicography," examines his initial efforts in dictionary writing; and the final Chapter Two focuses on "Mukriyani's Contributions to Lexicography."

الملخص

كيو موكرياني (١٩٠٣-١٩٧٧) هو اسم بارز ومشهور في المجال الفكري، بما في ذلك علم المعاجم والصحافة الكوردية في القرن العشرين، ولعب دوراً مهماً في تاريخ كتابة المعاجم الكوردية. إذ ظهرت خدماته في مجال كتابة المعاجم بوضوح منذ منتصف القرن العشرين، إلى جانب تركيزه على الصحافة والنشر، وقد حقق نجاحاً ملموساً في إرساء أسس كتابة المعاجم الكوردية من حيث الشكل والأسلوب ونوع الترتيب وجمع الكلمات باللهجات الكوردية المختلفة.

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاتہ و دورہ فی علم المعاجم الكردیة

یسعی هذا البحث إلى إبراز دور الشخصية المذكورة في مجال كتابة المعاجم. إذ كثف جهوده -منذ ريعان شبابه - في هذا المجال لجمع الكلمات الكردية من المناطق المختلفة من كردستان، لذلك اتبع طرقاً متنوعة، بما في ذلك السفر والاستفسار وإجراء المقابلات والمحادثات مع الخبراء والناس العاديين. فتمكن بعد جهد من تقديم عدة معاجم لخدمة أبناء لغته، وكان معجم رابر في عام ۱۹۵۰، من باكورة أعماله المعجمية.

يكشف هذا البحث عن تأثيرات كيو موکریانی في توسيع أسس ومبادئ كتابة المعاجم، كما يظهر صورة واضحة لمكانة وأهمية هذه الشخصية في هذا المجال. يتكون البحث من مقدمة وفصلين، إذ تسلط المقدمة الضوء بشكل شامل على حياته ومسيرته وإنجازاته، والفصل الأول جاء بعنوان (بدايات الاهتمام بكتابة المعاجم)، فيسلط الضوء على جهود كيو موکریانی في مجال كتابة المعاجم، وفي الفصل الثاني والأخير، يتم التركيز فيه على (مساهمات كيو موکریانی في كتابة المعاجم).

گیو موکریانی ۱۹۰۳ - ۱۹۷۷ ژیان و پوۆتی له بواری فه رهه ننگووسی کوردیدا

هۆزان زیاد رهسول

بهشی میژوو، فاکلتی ئاداب، زانکۆی سۆران، شارێ سۆران، هه رێمی کوردستان، عێراق.

206238293009@soran.edu.iq

پ. ی. د. شاخهوان عبدالله صابر

Shahkha@soran.edu.iq

بهشی میژوو، فاکلتی ئاداب، زانکۆی سۆران، شارێ سۆران، هه رێمی کوردستان، عێراق.

پوخته

گیو موکریانی (۱۹۰۳-۱۹۷۷) ناویکی دیار و به ناوبانگی نیو بزافی رۆشه نبیری له نیویشیاندا فه رهه ننگووسی و رۆژنامه گه ری کوردی سه ده ی بیسته مه، رۆتیکی بالای له ره وتی میژوو ی فه رهه ننگ نووسی کوریدا گێراوه. خزمه ته کانی له بواری فه رهه ننگ نووسی هاوته ریب له گه ل گرنگی دانی به بواره کانی رۆژنامه گه ری و چاپکردن هه ر له ناوه راستی هه مان سه ده وه به روونی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته ودوره فی علم المعاجم الكردية

دهرکهوتن، لهم لایه نه وه سه رکه وتوو بوو له دانانی بنه ماکانی نووسینی فرههنگ نووسی کوردی له باره شیو وشیواز و جووری دانان وکوکردنه وهی ووشه به شیوه زاره کوردیه جیاوازه کان.

ئهم تووژینه وهیه هه وئیکه به ئاراسته ی دهرخستنی روئی ناوبراو له بواری فرههنگ نووسیندا، که ههر له سه ره تایی گه نجیدا هه وئه کانی لهم بواره چر کردبووه بو کوکردنه وهی وشه کوردیه کان له ناوچه جیاوازه کانی کوردستان، لهم پیناوه شدا ریگی جوړاو جووری گرتبووه بهر، ههر له گه شت، پرسیارکردن، وسازکردنی دیمانه وگفتوگو له گه ل کهسانی شارهزا وخه لکی ئاسایش، له بهر ئه نجامی هه وئه کانی توانی چهند فرههنگیک بخاته خزمهت هاو زمانه کانی، نوبه ره ی کاره کانیشی له چاپدانی فرههنگی رابه ر بووه له سالی ۱۹۵۰.

ئهم تووژینه وهیه کاریگه ریه کانی گیو موکریانی دهخاته روو له سه ر فراوانکردنی بنه ما و ریساکانی فرههنگ نووسین، ههروه ها وینه یه کی روون له پیگه و گرنگی ئه و که سایه تیه له م بواره نیشان ده دات. تووژینه وهیه که له دهروازه و دوو ته وه ره پیکهاتوو له دهروازه به تیروته سه لی تیشک خراوته سه ر ژیان وره چه له ک و پیگه یشتنی گیوی موکریانی، هه رچی ته وه ری یه که میشه که له ژیر ناو نیشانی (سه ره تا کانی گرنگی دانی به بواری فرههنگ نووسین) تیشک خراوته سه ر هه وئه کانی گیو موکریانی له بواری فرههنگ نووسی. له ته وه ری دووهم وکو تایش هه لوئسته کراوه له سه ر (دانراوه کانی گیو موکریانی له بواری فرههنگ نووسین).

کللی وشه کان: گیو موکریانی، فرههنگ، مه هاباد، زمانی کوردی، پیگه یشتن.

پیشه کی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷ ژیان وروئی له بواری فرههنگ نووسی کوردیدا

دهستپیکي ناوه راستی سه ده ی بیسته م دهروازه و قوناغیکی نوی بوو بو به دیارکه وتنی نه وه یه کی نوی کوردی له خزمهت کایه جوړاو جوړه کانی رو شه نیبری کوردی، که درژه پیده ری ههنگاوه کانی نه وه ی یه که می دهسته بزیری رو شه نیبر ورونا کیریانی کوردی بوون که به شیکیان له ده رجوانی کو لژه کانی نه سه مبول و به غدا بوون، جیی ده ستیان له خزمه تکرنی ره وتی رو شه نیبری وبزافی رونا کیری کوردی جیه یشتو بوو. گیو موکریانی یه کیک له و رو شه نیبرانه بوو که له ژیر چاودیر و گرنگی پیدانی حوسین حوزنی موکریانی برای دهرکهوت، دهستپیکي ژیانی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

رۆشه‌نیبری له‌گه‌ل حوزنی برای له‌شاری ره‌واندوز به‌ده‌رکردنی گو‌فاری زاری کرمانجی له ۱۹۲۶ ده‌ستپیکرد. له‌گه‌ل نیشته‌جی‌بونیشی له‌شاری هه‌ولپیش له‌سالی ۱۹۳۵ نه‌خش وجیده‌ستی له‌خزمه‌تکردن به‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی جیه‌پشت، له‌م لایه‌نه‌وه خزمه‌تیکی دیار به‌کایه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی ده‌کات، پاشان کاروانی رۆژنامه‌نووسی خۆی به‌ده‌رکردنی ۱۸۸ ژماره له‌گو‌فاری هه‌تاو له‌ماوه‌ی شه‌ش سال ۱۹۵۴-۱۹۶۰ د‌رژیه‌پنده‌دات له‌م لایه‌نه‌وه خزمه‌ته‌کانی له‌بواری رۆژنامه‌وانی، چاپگه‌ری، فه‌ره‌ه‌نگووس و زمانه‌وانی شایسته‌ی گرنگی پیدان و هه‌لویسته له‌سه‌رکردن. ئەم توێژینه‌وه‌یه له‌ژیر ناوی (گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷ ژیان و رۆلی له‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی کوردیدا) یه‌ ئاو‌ردانه‌وه‌یه‌کی خا‌که‌رایانه‌یه بۆ کار وه‌ه‌نگاوه‌کانی ناوبراو له‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی کوردیدا، تیدا تیشک خراوه‌ته‌سه‌ر قۆناغه‌کانی ژیا‌نی گیو موکریانی، دواتر شه‌نوکه‌وی هه‌ول‌ه‌کانی ناوبراو کراوه له‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی کوردی که‌یه‌کێک له‌و بو‌ارانه‌یه گیو گرنگی زۆری پیداو، له‌پیناو خزمه‌ت کردنی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، واشی بۆ‌چوو له‌رینگه‌ی دانانی فه‌ره‌ه‌نگه‌وه ده‌توانیت پارێزگاری له‌ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌بی بک‌ریت، که‌سه‌رچاوه‌یه‌کی بنه‌رته‌یه، و زمانی نه‌ته‌وه له‌فه‌وتان ده‌پارێزیت، فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی گیو موکریانی ته‌نها وشه‌نیه به‌لکو ئینسکلۆپیدیا‌یه‌که‌چه‌ندین ناوی هۆز، تیره و خیل، شاره‌کانی کوردستانی عێراق، ئێران، سووریا، تورکیا له‌خۆ ده‌گریت.

گرنگی توێژینه‌وه: گرنگی ئەم توێژینه‌وه بۆ نه‌بوونی توێژینه‌وه‌یه‌کی تاییه‌ت به‌رۆلی گیو موکریانی له‌نووسینی فه‌ره‌ه‌نگدا ده‌گه‌رێته‌وه. که‌بواریکی یه‌کجار گرنگه‌بۆ خزمه‌تکردن به‌لایه‌نی زمانه‌وانی، له‌م ره‌وه‌وه ده‌توانین بلێن نمونه‌یه‌کی هه‌ره‌دیار و پێشه‌نگه له‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی کوردی له‌سه‌ده‌ی بیسته‌م، چونکه‌توانی ته‌کانیکی گرنگ به‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسین بدات له‌نیو کوردا. بۆیه‌خستنه‌رووی سه‌ره‌تا‌کانی گرنگی دانی به‌م بو‌ارو پالنه‌ره‌کانی ده‌ست‌بردن بۆ ئەم پرۆژه و ئاشنا‌بوون به‌سه‌رچاوه‌کانی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاریه‌کان و ناساندن و نرخاندنی به‌ره‌مه‌کانی له‌م بو‌اره به‌رچاو روونی ده‌رباره‌ی پرۆژه‌ی گیو له‌بواری فه‌ره‌ه‌نگووسی و خستنه‌رووی کاره‌کانی له‌چوارچێوه‌ی توێژینه‌وه‌یه‌کی زانستی بێ‌لایه‌نانه‌بایه‌خ و گرنگی می‌ژوو‌یی خۆی هه‌یه.

میتۆدی توئیزینهوه: لهم توئیزینهوه دا بۆ ئهوهی به شیوهیهکی زانستی به ئامانجی توئیزینهوه که مان بگهین، میتۆدی شیکاری میژوویی به کارهینراوه، له چوارچێوهی ئه و زانیاری و کههستانه ی که له بهردهست دا بووه، شروقه و شیکارییهکی بابهتیانه بۆ ژیان و پۆلی گیو موکریانی له نووسینی فرههنگ کراوه.

پیکهاتهی توئیزینهوه: ئەم توئیزینهوهیه له دهروازه و دوو تهوهری سه ره کی پیکهاتوو، له دهروازه تیشکخراوه ته سه ره له دایک بوون و پیکه یشتنی گیو موکریانی، له تهوهری دووهم شه ن و کهوی (سه ره تا کانی گرنگیدانی گیو موکریانی به بواری فرههنگ نووسین) کراوه. تیدا سه ره تا و و پالنه ره کانی گرنگیدانی گیو به م بواره کراوه، هه رچی تهوهری دووهم و کۆتاییشه که له ژیر ناوی (گرنگترین دانراوه کانی گیو موکریانی له بواری فرههنگ نووسین)ه، به تیروته سه لی له سه ر گرنگترین دانراوه کانی گیو له بواری فرههنگناسی کوردی وه ستاوین، هاوته ریب تیشک خراوته سه ر بایه خ و گرنگی فرههنگه کانی . له کۆتاییش توئیزه ر به چه ند ده ره ئه نجامیک گه یشتوو که له کۆتایی توئیزینهوه که له شیوهی خا ل ئاماژه یان بۆ کراوه.

پرسیاری توئیزینهوه: بۆ گه یشتن به چه ند ده ره ئه نجامیکێ دروست، توئیزه ر لهم توئیزینهوه دا به دوا ی وه لای دوو پرسیا ر گه راوه.

۱- گرنگترین پالنه رو هوکاره کانی گرنگیدانی گیو موکریانی به بواری فرههنگنووسی کوردی چی بوون ؟.

۲- ئایا دانراوه کانی گیو موکریانی له بواری فرههنگنووسی زیاده یه کی چۆنایه تیان خسته سه ر خه زمانه ی فرههنگنووسی کوردی ؟.

شیکردنه وهی سه رچاوه: له ئاماده کردنی ئەم توئیزینهوهیه دا، سوود له چه ندين سه رچاوه ی جوړاو جوړ وه رگه راوه، به یی گرنگیان بۆ توئیزینهوه که له پا ل فرههنگه کانی گیو موکریانی، چه ند سه رچاوه یه کیان ده خه ینه به رباس له وانه (ئه رشیفی تایبه تی بلاونه کراوه ی (شیرزاد فه ق ئیسماعیل ئه حمه د) که بریتیه له ده فته ری یادداشته بلاونه کراوه کانی ناوبراو، ئەم سه رچاوه یه گرنگه بۆ توئیزینهوه که مان چونکه نووسه ر وه ک کرێکارێک له چاپخانه که ی گیو موکریانی کاری کردوو. هه ر لهم باریه وه سوود له ئه رشیفی ئازاد گیو موکریانی وه رگه راوه . سه باره ت به سه رچاوه ی نووسراویش ده توانین ئاماژه به یادداشته کانی (کوردستان موکریانی)

گیو موکریانی چەند ناسنامە یەکی هەبوو لە هەندیکیان ناوی بە شتیوازی جیاواز نووسراوە، (بروانە پاشکۆی ژمارە (۱) بەلام ناوی تەواوی (عەبدورەحمان عەبدولەتیف ئیسماعیل) ۵. (موکریانی، ۲۰۲۲: ۱۶). لەبارە ی سأل و شوینی لە دایکبوونی بۆ چوونی جیاواز هەیه. بە گوێرە ی ناسنامە یەکی رۆژنامەوانی کە بەرواری ۴ ئاداری سالی ۱۹۵۹ بەسەرەو هیه، تەمەنی بە ۵۵ سأل دیاریکراوە. بەم پێش بیت، سالی لە دایکبوونی دەبیتە ۱۹۰۴. (ئەرشیفی ئازاد گیو موکریانی^۱) کوردستان موکریانی شوینی لە دایکبوونی بە (مەهاباد) داناو، بەلام لەبارە ی سالی لە دایکبوونی دنیای نەبوو، بۆیه هیمای پرسیاری داناو بەرامبەر سالی لە دایک بوونی کە ۱۹۰۴ (موکریانی، ۲۰۲۲: ۱۶).

لەسەرچاوە یەکی تر سالی لە دایکبوونی گیو موکریانی بە (۱۹۰۳ یان ۱۹۰۴) و شوینی لە دایکبوونی بەمە ئبەندی نیوان شاره کانی (بۆکان) و (سەقز) داناو (سمایل، ۲۰۲۳: ۱۵). توێژەرێکی تر شاری (مەهاباد - سابلآخ) بەزیدی ناوبراو داناو (سامان هەلەبجە، ۲۰۱۷: ۳۲۶). بەهەمان شێو لە سەرچاوە یەکی تر ئاماژە بەو دراو گیو موکریانی لە دایکبووی ۱۹۰۳ (بابان، ۲۰۱۲: ۴۵۶).

گیو موکریانی لە سالی ۱۹۱۵ لەسەر داوای حوسین حوزنی موکریانی، سەردانی حەلەبی کردوو، تەمەنی دوازدە سأل بوو، بەم پێش بیت دەبیت لە دایک بووی سالی ۱۹۰۳ بوو بیت. ئازاد گیو موکریانی لەبارە ی لە دایکبوونی باوکی ئاماژە بەو دەکات کە باوکی لە دایک بووی ۱۹۰۳ مەهاباد. بۆ زیاتر دنیای بوون لە سالی لە دایکبوونی باوکی، سەردانی و لاتی ئێرانی کردوو لە نیو لیستی زیندانیانی سالی ۱۹۲۹ کە باوکی بەند بوو، سالی لە دایک بوونی بە ۱۹۰۳ تۆمارکراوە، جیا لەو، بە لیکدانەو ه ی ناوبراو مادام باوکی لە تەمەنی دوازدە سألان سەردانی شاری حەلەبی کردو (دواتر باسی دەکەین) دەبیت باوکی لە دایک بووی سالی ۱۹۰۳ شاری مەهاباد بوو بیت (چاوپیکەوتنی تایبەت لە گەل ئازاد گیو موکریانی، هەولێر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳). توێژەر پێی وایە گرنگترین بە لگە ی ساغکردنەو ه ی سالی لە دایک بوونی پشتبەستنه بە نووسینە کانی خودی گیو موکریانی، بۆ نمونە لە پێشەکی (فەرەهنگی مەهاباد) ئاماژە ی بەو داو لەو دەمە ی سەردانی حەلەبی کردوو تەمەنی تەنیا دوازدە سأل بوو. (موکریانی، ۲۰۱۲: ۱۹)، هەر و هە لە وتاریکی لە گو فاری هەتاو بە ناوی (تەمەنی چاپخانە ی کوردستان ئەمرۆ بوو بە

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

چل سالی ته‌واو) گیو ئاماژهی به‌وه کردوووه که سالی ۱۹۱۵ ئاماده‌گی له حه‌له‌ب هه‌بووه، له‌م باریه‌وه ده‌ئیت: "له‌ده‌ی کانونی ثانی ۱۹۱۵ دا ماشینه‌ی چاپ و حروفاته‌کانمان له‌ ریگی بیروته‌وه بۆ هاته‌ه‌لب"، له‌ کاتیکدا هه‌روه‌ک گیو خۆی ئاماژهی به‌وه کردوووه که حوزنی برای له‌سالی ۱۹۱۲ له‌شاری حه‌له‌ب گیرساوه‌ته‌وه (موکریانی، ۱۹۵۴، ته‌مه‌نی چاپخانه‌ی کوردستان ئه‌مرۆ بووبه‌ چل سالی ته‌واو، گو‌فاری هه‌تاو، ژماره‌ ۱۹: ۲، وه‌رگیراوه له‌ سدیق س‌ال‌ح وئه‌وانیتر، ۲۰۱۰: ۴۲۸) ریشی تیناچیت هاتی گیو بۆ حه‌له‌ب راسته‌وخۆ دوا‌ی نیشته‌جیبوونی حوزنی بووبیت له‌ شاره‌که، بۆیه به‌ لیکدانه‌وه‌ی تو‌یژهر، مادام گیو سالی ۱۹۱۵ له‌ح‌ه‌له‌ب بووبیت وله‌ته‌مه‌نی دوازه‌ه‌ س‌ال‌یش هات‌بیتته‌ ئه‌و شاره‌، ده‌بیت سالی له‌ دایک‌بوونی ۱۹۰۳ بیت، ئه‌مه‌ش بۆچوونه‌که‌ی ئازاد گیو موکریانی‌ش پش‌تراست ده‌کاته‌وه، بۆچوونی ناوبرا‌و‌یش بۆ ئیمه‌ گرنگه‌، به‌و پیت‌یه‌ی زیاتر له‌باوکی نزیک بووه، له‌ راپی کردنی کاروباری چاپخانه‌که‌ هاوکاری بووه.

له‌باره‌ی نازناوی گیو، تیبینی ده‌کریت حوسین حوزنی^۲ برای کۆمه‌ل‌یک نازناوی بۆ پ‌یشن‌یار کردوووه وه‌ک (گیو، گو‌ده‌رز، پ‌ژمان، رۆسته‌م، دارا،...) گیویش سه‌رپش‌ک کردوووه بۆ ئه‌وه‌ی یه‌کیکیان هه‌لب‌ژیریت، به‌لام به‌هۆی بچووی ته‌مه‌نی، گیو نه‌یتوانیوه یه‌کیکیان بۆخۆی ده‌ست نیشان بکات بۆیه حوزنی نازناوی (گیو)ی بۆ هه‌لب‌ژاردوووه (موکریانی، ۱۹۸۶: ۳ له‌ پ‌یشه‌کی وه‌رگیراوه). له‌مه‌ر واتای ناوه‌که‌، هه‌رچه‌نده‌ه‌لی ئه‌که‌به‌ر د‌یه‌خودا ئاماژه‌ به‌وه ده‌کات که کۆ ده‌نگی له‌سه‌ر بنه‌چه‌ی گیو له‌ نیو سه‌رچاوه‌کاندا نیه‌، بۆ نموونه هه‌ندیکیان (گو‌ده‌رز) یان وه‌ک کوری (گیو) ناساندوووه، به‌لام ناوبرا‌و زیاتر له‌گه‌ل ئه‌م بۆچوونه‌یه‌ که (گیو)یان وه‌ک یه‌کیک له‌ پ‌اله‌وانه‌کانی داستانی کۆنی ئیران داده‌ناوه، به‌ ئاماژه‌ی ناوبرا‌و، گیو کوری گو‌ده‌رز بووه، وه‌ک زاوای رۆسته‌می پ‌اله‌وانیش ناساندوو‌یه‌تی. بۆ پش‌تراستی بۆچوونه‌که‌ی ئاماژه‌ی به‌وه داوه که له‌ شانامه‌ی فیرده‌وسیشدا^۳ دا گیوی پ‌اله‌وان به‌ کوری گو‌ده‌رز دانراوه، به‌م پ‌یشه‌ش بیت گیو کوری (که‌یخوسره‌و کوری سیاوه‌ش و نه‌وه‌ی که‌یک‌اوس و ئه‌فراسیاب)ه، له‌دوا‌ی حه‌وت س‌ال گه‌شت و گه‌ران له‌گه‌ل فه‌ره‌نگیسی دایکی له‌ تورکستانه‌وه، گیوی ه‌یناوته‌ ئیران. هه‌مان ئه‌م ناروونییه‌ له‌ده‌قه په‌هله‌وییه‌کانیشدا به‌دیده‌کریت ودیار نییه له‌کۆپوه ریزبه‌ندی ناوه‌کان تیکه‌ل کراون. بۆ نموونه ناوی (گیو) له‌ده‌قه په‌هله‌وییه‌کاندا (ویو) و (گیو) تۆمار کراوه، واش ناسینراوه ئه‌و کوری گو‌ده‌رز و له‌ریزی نه‌مه‌رکه‌نه. (د‌یه‌خودا، ۱۹۹۸، ب‌ ۱۳: ۱۹۴۸۸-۱۹۴۸۹). هه‌رچی فه‌ره‌نگه‌ کوردییه‌کانیشه‌، له‌وانه‌ش فه‌ره‌نگی شیخانی، گیوی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

وهو زانایه کی کوردی سهردهمی که یکاوس^۴ داناوه، که نهوسا وهزیر بووه. (شیخانی، ۲۰۰۹، ۴۷۸). ههروهها له فهرههنگی کوردستان که دانراوی گیو موکریانی خویتی، ناوی گیو به ناوی (پیاوان) هیمای بوکراوه (موکریانی، ۱۹۹۹: ۸۲۷).

سهبارت بهرچهله کی گیو بوچوونی جیاواز ههیه، کوردستان موکریانی ئامازه بهوه دهکات گیوموکریانی سهریه بنه ماله ی (خه زایی) یه (چاوپیکه وتن له گه ل کوردستان موکریانی، ههولیر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳)، ئازاد گیوموکریانی به پیچه وانه ی رای کوردستانی خوشکی، له م بارهیه وه ئامازه بهوه دهکات که بنه ماله ی (خه زایی) رهگ و رهچه له کی هاوسه ری گیو موکریانیه نهک خودی گیو، به لکو گیو سهریه بنه ماله ی سهیدیانن له ناوچه ی موکریان، ههروهها به بنه ماله ی (توحیدی) یش ناسراون، (چاوپیکه وتنی تایبته له گه ل ئازاد گیو موکریانی، ههولیر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳). توئزهر وای بو چوو که هوکاری نه بوونی زانیاری وورد له باره ی رهچه له کی گیو بو نه وه ده گه ریتته وه که وا هیچ نووسراو ده ستنووسیکی بو مان به جی نه ماوه که باس له م بابه ته بکات، پیش ناچیت هیچ کام له م دووبرایه ئه م بابه ته یان به لاره گرنگ بووبیت، چونکه له هیچ ووتار و نووسینیکیان به ووردی به لای ئه م پرسه دا نه چوون، له سه رتیکي تر، هه ر له ته مه نیکی بچووکه وه دابرا و دووریش له که س وکارو ئه ندامانی بنه ماله که یان له خو ره لاتی کوردستان که زیدی ره سه نی گیو بوو، هاوته ریب له گه ل تیکه لبوون به ژیا نی باشووری کوردستان به تایبته هه ولیر، له وانیه له بهر باری ئاسایشیش چه زیان به وه نه کردبیت ئه م پرسه زه ق بکه نه وه و بچه ناو وورده کاریه وه، وه ک ئیرانییک بناسیندرین، له م بارهیه وه کوردستان موکریانی ئامازه بهوه دهکات که تا ماوه یه کی زوریش دوا ی نیشه جیبوونی خانه واده که یان له هه ولیر هه ر به ماله ئیرانیه که هیمایان بوکراوه، به رده وام هه ره شه ی گه رانه وه و راده ستدکردنه وه یان به حکومه تی ئیرانی له سه ر بووه، ته نانه ت تا ماوه یه ک کیشه ی وه رگرتنی ره گه زنامه ی عیراقیشیان هه بووه تا سالی ۱۹۴۸ ره گه زنامه یان پیدراوه. جیا له وانه، منداله کانی گیویش (جگه له دوانیان نه بیت - دواتر باسیان ده که یان) هه ر له شاری هه ولیر له دایک بوون و پیگه یشتوون، به هه مان شیوه ئه وانیش هیچ زانیاریه کی وردیان له وبارهیه وه نیه (چاوپیکه وتن له گه ل کوردستان موکریانی، هه ولیر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳). بویه نه بوونی زانیاری تیروته سه ل و وورد ده رباره ی ره چه له کی ئه م بنه ماله یه ئاسان نیه. به و پییه ی گیو موکریانی له دایکه وه برای حوسین حوزنی موکریانیه، واتا له دوا ی مردنی باوکی حوسین حوزنی دایکی شوو ده کاته وه به پیاویک به ناوی

گیو موکریانی ١٩٠٣-١٩٧٧: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

برایم ئومه ریل، که شوینی دارفرۆشی هه بووه (محمد، ١٩٩٣: ٢١)، لهو زانیاریانهی له بهر دهستن گیو ههنگری ناوی باوکی حوزنیه، هه چهنده ناچنه وه سه ر یه ک باوکیش (محهمه د، ٢٠٠٢: ١٢٦)، بویه ئه وهی تیبینی ده کریت له م بارودۆخه ی هاتۆته پیش گیو ره چه نه که که ی فه رامۆش کردوه، ئه مه ش له وانه هۆکاریکی تر بیت له وهی زانیاریه کی دروست له باره ی ره گ وره چه نه کی له به رده ستمان نه بیت. کوردستان موکریانی ئامازه به وه ده کات ئه م دوو برابه بویه ناوی خۆیان بردۆته سه ر یه ک باوک چونکه شوینی ره سه نی خۆیان جیهیشتوه که مه هاباده، بویه له باشووری کوردستان هه یچ که س و پشتو په نایان نه بووه تا زیاتر له ناو خه لک هه ست به بیکه سی نه که ن و رووبه رووی توانج ولۆمه ی خه لک نه بن (چاوپیکه وتن له گه ل کوردستان موکریانی، هه ولیر، ٢٠٢٥، ٤، ٢٣)، به دوری ناینین گیو موکریانی هۆکاری ئه وهی که ناوی خۆی بردۆته سه ر باوکی حوزنی بو ئه وه بووین که خانه واده ی باوکی حوزنی که سانی خوینده وارو پیاوانی ئاینی بوونه بویه سه رسام بووینت به و خانه واده یه، له کاتیکدا باوکی خۆی ئه م پایه رو شنیریه ی نه بووه، وه کو باسما ن کرد کاسی مالی خۆی بووه.

٢- پینگه یشتنی گیو موکریانی

سه ره تای قۆناغی ژیا نی گیو موکریانی له مه هاباد ده ست پیده کات، له پال خویندنی فه رمی فه قییا به تیشی خویندوه به و پیه ی زۆر سه رسام بووه به خاله کانی بویه له لای خال و خالۆزاکانی که هه موویان زانای ئاینی بوون ده ستی کردوه به خویندنی هه ردوو کتیی (شرح المغنی) تا (المرفوعات) ی ته واو کردوه (گیو موکریانی، ٢٠١٢: ١٩)، کتیی شرح (المغنی) یه کیکه له کتیه کانی ریزمانی عه ره بی له زۆربه ی حو جره کان فه قی له قۆناغی دووه می خویندنی فه قییا به تی ده یخوینیت (المرفوعات) یش یه کیکێ تره له بابته کانی ریزمانی عه ره بی که یه که م بابته له بابته کانی شرو فیه ده خویندیت (چاوپیکه وتنی تایبه تی له گه ل ئاسۆ عب دولا عه لی، ٢ ته مموز ٢٠٢٥، رواندز).

کاتیک گیو موکریانی خراوته به ر خویندن، خویندنی ئاینی له حو جره و مزگه وته کان ناوه ندیکی گرنگی خویندن و خوینده واری بووه (چاوپیکه وتن له گه ل کوردستان موکریانی، ٢٠٢٥، ٤، ٢٣، هه ولیر)، ئه مه ش له سه ر داوای حوزنی بووه، به دوری نازانین یه کیک له هۆکاری ناردنی گیو بو حه له ب بارودۆخی خۆره لاتی کوردستان بووینت، له ده ره ئه نجامی په ره سه نندنی ره وش

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاتە و دورە فی علم المعاجم الكردية

شۆرشگێری له ئێران له سەرەتای سەدەى بیستەم، بەهۆی هەلگیرسانی شۆرشى دەستورى ۱۹۰۵-۱۹۱۱، ئەم دۆخەش کاریگەرى هەبوو لەسەر خۆرەهلاتى کوردستان بەگشتى شارى مەهاباد بەتایبەتى ، دامەزراندنى کۆمیتەکانى کوردستان لەشارەکانى خۆرەهلاتى کوردستان، لەوانە کۆمیتەى سابلاغ (مەهاباد) کە لەلایەن یەکیک لەکەسایەتیه ناودارەکانى شارەکەوه کە (قازى فەتاح) راپەراییەتى دەکرد، ئەم کۆمیتەیه ناوەندى چالاکى بووه لە بواری ئابوورى ، کۆمەلایەتى ورۆشنىیری ، ئەم بارودۆخەى بەهۆی هەلگیرسانی شۆرشە کە هاتبوو ئاراو، کاریگەرى هەبوو لەسەر فراوان بوونی هۆشى سیاسى وچالاک بوونی بزافى پرزگارى خوازى لە خۆرەهلاتى کوردستان (سەردەشتى ۲۰۰۲: ۳۴-۳۵)، جیا لەم بارودۆخ وپیشەتانهش (وهکو باسمان کرد) کاریگەریان هەبووه لە سەر بنەمالهى گيو بۆئەوهى بریاری ناردنى کورەکەیان بەدەن بۆحەلەب، بەتایبەت کە گشت پیشەتاهەکانى ژيان و بارو گوزەران لەو کاتەدا لەمەهاباد پەک خرابوو، تیبینى دەکریت کە ناردنى گيو موکریانى بۆشارى حەلەب بەجێهێشتنى مەهاباد لەپال ئەوهى بەمەبەستى خۆیندنىش بووه، هەر وهه بۆ پاراستنى گيو موکریانىش بووه چونکە حوسین حوزنى بەهۆکارى سیاسى ولاتى ئێرانى جێهێشتبوو، بۆیه خانەوادهکەى ترسى ئەوهشیان هەبووه لەدوارۆژدا گيوى براشى ببیتە ئامانجى حکومەتى ئێران و دەستگىرى بکەن(چاوپێکەوتن لەگەل کوردستان موکریانى، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳، هەولێر). بەلام لەلایەنى خۆیهوه ئازاد گيو موکریانى وای بۆچوووه کە باوکى گيو پالنهريکى تايبەتى نەبووه لەوکاتەدا کە گيوى ناردۆتە حەلەب جگە لە هۆکارى خۆیندن نەبیت (چاوپێکەوتنى تايبەت لەگەل ئازاد گيو موکریانى ، هەولێر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳)، بەدورى نازانین حوسین حوزنى بەژدارى رووداوهکانى شۆرشى دەستورى ئێرانى کردبیت، بۆیه ترسى لە براکەى بووه، چونکە حوزنى لە سالى ۱۹۰۵ ئێران جیندلیت رەنگە هەر لەبەر ئەم بارودۆخە بوو، لەبەرئەوهى سەرچاوهیک ئاماژە بەوه دەکات کە کوردهکان رۆئیان لەرووداوهکانى شۆرشى دەستورى ئێران هەبووه، بەجۆریک زۆریه زۆرى جەماوهرى کورد پشتگىرى و پالپشتى شۆرشەکەیان کردوو (انج اغا، ۲۰۰۶: ۲۱).

لەگەل نیشته جیبوونى گيو موکریانى لەحەلەب، حوسین حوزنى مامۆستای تايبەتى زمانەکانى عەرەبى و فەرەنسى بۆ پەیدا کردوو. بەگوێرەى زانیارى سەرچاوهیهک دواى تەواوکردنى خۆیندنى سەرەتایى لەو شارە قۆناغەکانى تری خۆیندنى لەحەلەب تەواوکردوو، گيو لەو ماوهیهى لەحەلەب بووه بروانامهى لىسیای وەرگرتوو لە خۆیندندا گەیشتۆتە قۆناغى دووهى

ئەمرۆ بووبە چل سالی تەواو، گوڤاری هەتاو، ژ: ۱۹: ۳، وەرگیراوە لە: سدیق سالح و ئەوانیتر، (۲۰۱۰: ۴۲۹)، لەراستیدا توێژەر زانیاری دروستی نیه لەسەر چالاکیه کانی گیو لە حەلب و لاتی سووریا که لە ماوهی سالانی (1921-1946) لەژێر رژیمی سەرپەرشتیکردن - ئینتیداب فەرەنسادا بوو، لەو کاتەدا ناسیۆنالیزمی عەرەبی بره‌وینکی پەیدا کردبوو. ئەو بەجۆریک کاری کردە سەر باری کۆمه‌لایه‌تی و پەرورده و هه‌لومه‌رجی خویندنی کوردان بەگشتی (مونتگومری، 2009: 30). فەرەنسیه‌کان لە زۆربه‌ی حاله‌ته‌کاندا هه‌لوێستیان به‌رامبەر به‌ کورد له‌ژێر رۆشنایی په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گه‌ڵ تورکیا دیاریکراوو، فەرەنسا و تورکیا له‌و ماوه‌یه‌ هاوکاری یه‌کتریان ده‌کرد له‌رووبه‌رووبونه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌و چالاکێ کورده‌کان، به‌گشتی دۆخه‌که‌ بۆ کورد له‌و به‌شێ له‌ژێرده‌ستی فەرەنسادا بوو باش نه‌بوو (حصاف، 2017، ب: 1: 99).

به‌هۆی ئەم دۆخه‌ی له‌کوردستانی رۆژئاوا له‌ئاره‌دابوو له‌سالی ۱۹۲۵ ز هه‌ریه‌ک له‌حوسین حوزنی و گیوموکرینی ده‌گه‌رینه‌وه‌ عێراق، سه‌رته‌ له‌شاری به‌غدا نیشه‌جێ ده‌بن. دواي مانه‌وه‌ی شه‌ش مانگ له‌شاره‌که‌، هه‌ر له‌و ساله‌دا له‌سەر داواي (سه‌یدته‌های نه‌هری °) که ئه‌وکات قایمقامی شارۆچکه‌ی ره‌واندوز بوو، ده‌گه‌رینه‌وه‌ ره‌واندوز، ئەو چاپخانه‌یه‌ی که حوزنی موکریانی له‌سالی ۱۹۱۴ ز له‌ ئەلمانیاي کړیووی له‌شاری حەلب دايمه‌زاندبوو ده‌هینته‌وه‌ ره‌واندز، له‌ نیوان سالانی ۱۹۲۶-۱۹۲۹ ز گیوموکرینی به‌فهرمی یاریده‌ده‌ری حوزنی بوو وه‌ک به‌رپه‌وه‌به‌ری (گوڤاری زاری کرمانجی^۱) (سمایل، ۲۰۲۳: ۱۶)،

گیو موکریانی له‌سالی ۱۹۲۹ رواندوزی جیه‌یشته‌وه‌ وگه‌راوته‌ مه‌هاباد، هۆکاری گه‌رانه‌وه‌ی گیو بۆ شاره‌که‌ بۆ فرۆشتنی ئەم مۆلک و ماله‌بووه‌ که هه‌یان بوو تا یارمه‌تی حوزنی بدات له‌گه‌رانه‌وه‌ی بۆ خۆره‌ه‌لاتی کوردستان، به‌لام له‌م گه‌شته‌یدا بۆیه‌که‌م جار ده‌ستگیراوه‌ ره‌وانه‌ی زیندانه‌کانی شاره‌کانی سابلاخ مه‌راغه‌و ته‌وریز کراوه‌ هه‌رچه‌نده‌ به‌ رای توێژه‌ر به‌ دوور نازانریت ده‌ست هه‌لگرته‌ی گیو موکریانی له‌ گوڤاری زاری کرمانجی له‌ سالی ۱۹۲۹ ز به‌هۆی ئەوه‌بووه‌ تا له‌ رۆژه‌ه‌لاتی کوردستان له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئه‌وکاته‌ به‌ربه‌ستی بۆدروست نه‌بیت چونکه‌ (وه‌ک دواتر باسی ده‌که‌ین په‌یوه‌ندی ژێر به‌ ژێری) له‌گه‌ڵ حوزنی به‌رده‌وام ده‌بیت ، به‌لام هه‌ر دووچاری زیندانی کردن ده‌بیت، بۆیه‌ دواي ئازاد کردنی گه‌راوته‌وه‌ مه‌هاباد (موکریانی، ۲۰۲۲: ۱۷). به‌دووری نازانین هه‌وائی ئەو جموجۆل وچالاکیه‌یه‌ی که له‌ سووریا

گیو موکریانی ١٩٠٣-١٩٧٧: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

وړه واندوز ئه نجمیان دابوو ه گیشته بوه به دهسه لاتدارانی ئیرانی، بویه ترسیان له ههردوو برا هه بووه. بویه له دواى گه رانه وهى گيو دهستگیر کراوه. له لایه کى دیکه دواى ئازاد بوونى له زیندان ده گه ریته وه مه باد ، له پال کارى وینه گرایه تی، وانهى زمانى فهره نسی به لاوانى مه باد ده ئیته وه، بویه به تۆمه تی ئه وهى گه نجانی کورد فیره کوردایه تی ده کات دووباره دهستگیر ده کریته وه (مه عرووف، ٢٠٢١، ١٩٩٤)، دواى ئه وهى زیندانی کرا په راوى بیره وه ریه کانیشی دهستی به سه ر داگیراوه، به لام خزم و دوستانی گيو له ریڼگای پیدانی پاره به به رپرسیانى شاره که توانیویوانه گيو له زیندان ئازاد بکه ن، هه رچه نده هه ولده دات په راوى بیره وه ریه کانى به دهست به ئینیته وه، چونکه پیى وابوو دهست به سه ر داگرتی ئه م په راوه زیندانی کردنی ئه وه ده گه یینیت، به لام هه وله کانى له م چوارچویه به یه ده بووه، چونکه له بهر ئه وهى بیره وه ریه کانى له لایه ن دهسه لاتدارانه وه سوتینراوه (موکریانی، ٢٠٢٢: ١٨).

له باره ی پیکه ئینانی ژبانى خیزانی، (سه لمه^٧) خانى دایکى گيو گه رانه وهى ناوبراوى بو شارى مه باد به هه ل زانیوه تا ریڼگای ئه م دیو وئهو دیو کردنی له نیوان هه ردوو به شی کوردستان (باشوور و خوره لات) لیبگریت چونکه له نیوان سالانى ١٩٢٩-١٩٣٦ دوو جار سه ردانی شارى مه باد ده کات، بویه له سالى ١٩٣٦ ئافره تیکى له خوره لاتى کوردستان بو خواستوه به ناوى (خه دیجه) ی کچی حاجى عه لى (موکریانی، ٢٠٢٢: ١٨)، له ماوه ی ژبانى له وه شاره دوو کچیان بووه به ناوه کانى خونچه ١٩٣٧- 1985، کالى ١٩٣٩-١٩٨٧ (سمایل، ٢٠٢٣: ١٦)، دياره هه وله کانى دایکى بو به یه کجاری نیشه جیکردنی گيو له مه باد سوودى نه بووه، چونکه دواى پیک هینانى ژبانى هاوسه رى دووباره روویکردۆته وه باشوورى کوردستان، دواى ماوه یک دایک و خیزان و دوو کچه که ی هاتوونه ته باشوورى کوردستان، له سه ره تادا له رواندز دواتر له هه ریرو باتاس، له کوتایى به یه کجاری له شارى هه ولیر نیشه جیده بن (موکریانی، ٢٠٢٢: ١٨)،

سه باره ت به میژووی نیشه جیبوونى گيو له هه ولیر بوچوونى جیاواز به دیده کریت، بۆنموونه ئامازه به وه ده کریت له دواى راوه ستانى گوڤارى زارى کرمانجى، له سالى ١٩٣٢ گيو ده چیته هه ولیر (مه هدى، ١٩٩٨، ماموستا گيو موکریانی و وشه ی کوردستان گوڤارى گولان، ژ١٨٤: ٣٤)، بوچوونیکى تره یه له گه ل ئه وه یه له سالى ١٩٣٥ له هه ولیر نیشه جی بووه، له ویش

گیو موکریانی ۱۹۷۷-۱۹۰۳: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

له پال کاری وینه گرایه تی چاپخانه شی به پێوه بردوه (بیرقان، ۱۹۸۸، گوڤاری کاروان، ژ ۷۰، ۱۹۸: ۱۰۹؛ شماره ز، ۱۹۷۸: ۷،؛ په تی: ۲۰۱۲: ۵۶)، هه رچی کوردستان موکریانیشه نیشته جیبوونی گیوی له هه ولێر به سائیکی دیاریکراو دهست نیشان نه کردووه، به لکو ئاماژه به وه ده کات که له کو تایی سیه کان و سه ره تایی چله کان له هه ولێر نیشته جی بووه، به کاری وینه گرایه تی سه رقالبووه، به گونه ی ناوبرا ویش باوکی یه که م که س بووه ئامپری وینه گرتنی هیناوه ته شماره که (موکریانی، ۲۰۲۲، ۱۹). ههروه ها خه لکیشی فیره وینه گرتن کردوه (عه بدولکه ریم، ۲۰۲۵، ته مه نم ۱۲ سا ل ده بوو گیو موکریانی فی ری وینه گرتنی کردم، گوڤاری دیوان، ژماره ۵۴: ۹۷)، به ووردبوونه وه له زانیاری سه رچاوه کان سا لی ۱۹۳۵ به سا لی نیشته جیبوونی گیو موکریانی ده زانی له هه ولێر، ئه وه بوو له و سا له حوزنی به یارمه تی (شیت مسته فا^۱) ی پارێزه ر گوڤاری رووناکی له هه ولێر ده رده که ن (دواتر به درێژی باسی ده که یین) له و سه رو به نده دا گیو موکریانی کاری له گوڤاره که کردووه (په تی، ۲۰۱۲: ۵۶) وه ک "چاپگه ر و یاریده ده ری" حوزنی برای ده سته کار بووه (شاره ز، ۱۹۷۸، ۳۸) ئه مه و سه رباری بلا و و کردنه وه ی چه ند با به تیک له گوڤاره که (بو بینینی ناو نیشانی وتاره کانی گیو، له گه ل بیلوگرافیای ژماره کانی گوڤاری رووناکی بگه رپووه بو (رووناکی ۲۴-۱۰-۱۹۳۵-۱۶-۵-۱۹۳۶ یه که مه یین گوڤاری کوردی شاری هه ولێر، ۲۰۰۱، ئاماده کردن و پێشه کی، کوردستان موکریانی ۴۲-۴۴).

دوای نیشته جیبوونی گیو موکریانی له هه ولێر، شه ش مندالی تر زیاد ده که ن، به ناوه کانی (شیرین ۱۹۴۲-۱۹۸۲، گه لاویژ ۱۹۴۴-، کوردستان ۱۹۴۸-، گه وه هر ۱۹۴۹-، کوردو (۱۹۵۰-، ئازاد- ۱۹۵۳) (چاوپیکه وتنی تایبه ت له گه ل کوردستان گیو موکریانی، هه ولێر، ۲۰۲۵، ۴، ۲۳)، ده رباره ی په یوه ندی هه کانی باوکی و دایکی، کوردستان موکریانی ده نووسیت "هه رناکوکییه کی له نیوانیاندا روویدا، به هوی ژووری کتیبخانه که ی باوکه بوو، ئه گه ر له کاتی پاک کردنه ویدا شوینی کاخه زیک له سه ر میژ گوڤارا، کتیبک له جیگه ی دیاریکراودا نه بووبا، باوکه هه لده چوو" (موکریانی، ۲۰۲۲: ۱۴)، ده توانین بلین خه دیجه ی خیزانی گیو موکریانی وه ک ئافره تیک به هوی ئه وه سه تیاریه ی که هه یانه به رامبه ر به ریک و پیک و پا کو خاوتنی ما ل ئه م هه لسه که وتانه ی کردووه، هه رچه نده دیمه نی په رش و بلا و بوونه وه ی کتیب و په راوه کان به نیو ما لدا ئه وی قه لسه کردووه، به لام نه بوته به ربه ستیش له به رده م کاره کانی گیو، به لام له سه ر پیک

گیو موکریانی ١٩٠٣-١٩٧٧: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

دیكه دیمه نی زۆری كتیبه كانی كوردستانی كچی نارچه تی ده كاته وه، بهرده وام پی گووتوه "باوكت زۆر خیری له كتیبان دیت، هه تا تۆش بیینیت" (موکریانی، ٢٠٢٢: ١٢).

له كوټایدا پیویسته ئامازه به وه بکهین بهر له كوچی دواپی گیو چهند پرووداوئیک کاریگهریان له دهرونی کردوه، له وانهش نسکوی شوڤشی کوردی له سالی ١٩٧٥ دواپی واژو کردنی ریکهوتنی جه زائیرله ٦ ئاداری ١٩٧٥ له نیوان ههردوو حکومه تی عێراق و ئێران (بۆزیاتر زانیاری له سه ر ریکهوتنی جه زائیر بگه رپوه بو: کامهران بابان زاده ١١٥-١٧٣)، ههروه ها بریاری حکومه ت بو پروخاندنی شوینی چاپخانه که ی له سالی ١٩٧٧ هۆکارێکی تری بیتاقه تی و بیژاری ناوبراو بووه، هاوشان له گه ل به جینه هینانی ئه و به ئینانه ی که ماوه ی چهند سال بوو کوچی زانیاری کوردستان بو له چاپدانی فه رههنگه کانی پێیان دابوو (موکریانی، ٢٠٢٢: ١٠٦-١٠٧). له سه رینکی دیکه گیو موکریانی دووچاری کوومه ئیک نه خو شی بووه له وانه نه خو شی دل، به م جو ره له به ره به یانی رۆژی یه ک شه مه ٢٤ ته مووزی ١٩٧٧ به هۆی تیکچوونی دوخی ته ندروستی، له گه ل هه ریه ک له کوره کانی کوردو، ئازاد و مه غدید سه پانی شاگردی چاپخانه که ی، به ره و موسل ده چن، هه ر له دواپی نیوه رۆی ئه و رۆژه له یه کینک له نه خو شخانه کانی ئه م شاره کوچی دواپی کردوه، له گورستانی "ئیمام محمه د" له شاری هه ولیر ده نیژریت (مه غدید سه پان، په یوهندی ته له فۆنی، ٥ ته مموز ٢٠٢٥)

ته وه ره ی یه که م: سه ره تا کانی گرنگی دانی گیو موکریانی به بواری فه رههنگ نووسین

فه رههنگ ئه و کتیبه یه، که وشه ی تیدا تو مارکراوه. ههروه ها لێ کو لراوه ته وه ومانای رونکراوه ته وه ولیکدراوه ته وه و زانیاری له باره ی چۆنیه تی نووسین و په یدابوونیان تو مارکراوه. دانانی فه رههنگ کارێکی گرنگ و تایبه ته. پاراستنی ناسنامه ی نه ته وه پی و به لگه نامه ی ژیان و رۆحی نه ته وه یه. هاوکات سه رچاوه یه کی گرنگی زانست و میژوووه، ههروه ها زمان و به ره مه ئه ده بییه کان ده پارێژیت. (مارف، ٢٠٠٢: ٦٩). به واتایه کی تر فه رههنگ تو مارگه یه که، بو پاراستنی وشه کانی زمان له فه وتان و له ناوچوون. کتیبه یی سه رچاوه پی و مه رجعه وشه و زاواوه ی زمانێکی دیاریکراوی تیدا یه که به شیوه یه کی تایبه تی ریکخراون. له گه ل پێناسه ی هه ر

کیو موکریانی ۱۹۷۷-۱۹۰۳: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

وشهیهک ودهرخستنی هاو واتاکه‌ی لهه‌مان زماندا، یاخود له زمانیکی دیکه، له‌گه‌ل روونکردنه‌وه‌ی ئه‌و وشانه‌ی که‌لیی وهرده‌گیریت و خستنه‌پرووی به‌کاره‌ینانی مانا جیاوازه‌کانی، هه‌روه‌ها دهرخستنی لایه‌نی میژووپی و وشه‌کان وچۆنیه‌تی کوکوردنه‌وه‌یان (حوسین، ۲۰۱۰: ۱۸).
 فه‌ره‌ه‌نگی زمان ده‌بیت به‌ دوو به‌شه‌وه فه‌ره‌ه‌نگی (بنه‌ره‌تی و گشتی^۱).

دیاردی فه‌ره‌ه‌نگ نووسین له‌ بنه‌ره‌تدا دیاردیه‌کی نوێیه. له‌دوا چاره‌گی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌قه‌ده‌ه‌می زاینیدا ئه‌کادیمیای پاشایه‌تی فه‌ره‌نسا لیکۆله‌ر، نووسه‌ر، وفه‌لسه‌فه‌کارانی راسپارد به‌ دانانی ئه‌نسکلۆپیدیایه‌کی گه‌وره سه‌باره‌ت به‌ ژیان وکتووور به‌ گشتی وئه‌ده‌ب وفه‌لسه‌فه و زانسته سروشتیه‌کان به‌تایبه‌تی. له‌ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌مدا له‌ئه‌نجامی هه‌وێ چل فه‌لسه‌فه‌کارو لیکۆله‌ره‌وه‌ی فه‌ره‌نسی ئه‌نسکلۆپیدیایه‌کی (۲۸) به‌رگی هاته‌ چاپکردن (سه‌جادی و مه‌حمودی، ۲۰۰۲: له‌پیشه‌کی وه‌رگیراوه).

هه‌موو زمانیک به‌هۆی چه‌ند هۆکاریک، فه‌ره‌ه‌نگی وشه‌کانی فراوان وده‌وله‌مه‌ند ده‌بیت؛ له‌وانه هۆی کۆمه‌لایه‌تی. له‌شارستانییه‌تی نه‌ته‌وه‌دا وه‌ک دیاردی فه‌لسه‌فی وه‌وشمه‌ندی وچالاکي کۆمه‌لایه‌تی، کارتیکردنی زمانیک به‌سه‌ر زمانیکی تره‌وه، له‌رێی ئه‌ده‌بیات و بیروباوه‌ره‌وه‌یه (حوسین، ۲۰۱۰: ۲۱).

میژوووی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسین له‌ ناو کورد دا ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ یه‌که‌م فه‌ره‌ه‌نگی کوردی که له‌ لایه‌ن شاعیری کورد ئه‌حمه‌دی خانی له‌ نیوان سالانی ۱۶۸۲-۱۶۸۳ به‌ناوی (نوبهار-نوبار) دا نووساوه له‌سالی ۱۸۹۳ له‌ دووتوی کتیبیک به‌ ناوی (اله‌دیة الحمیدية فی اللغة الكردية) له‌ ئه‌سته‌نبۆل هاته‌ته‌ وه‌شان (لیژنه‌ی بېلیۆگرافیای ئه‌کادیمیای کوردی، ۲۰۲۳: ۵)، فه‌ره‌ه‌نگه‌که له‌ شیوه‌ی هۆنراوه‌ نووساوه، ئامانج لێ یارمه‌تیدانی مندالانی کورده تا فیزی زمانی عه‌ره‌بی بن (زه‌بیحی، ۱۹۸۸: ۷۴)، کۆمه‌لێک خه‌لکی بیانیش له‌بواوی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسی کوردیدا کاریان کردووه. یه‌که‌م فه‌ره‌ه‌نگی کوردی که له‌لایه‌ن ئه‌وروپیه‌کانه‌وه نووسرا، فه‌ره‌ه‌نگی ئیتالیایی-کوردیه‌یه، که قه‌شه‌ی ئیتالی (ماوریزۆ گارزۆنی) له‌ سالی ۱۷۸۶دا له‌ پۆما له‌باره‌ی زمانی کوردیه‌وه‌ نووسیوه‌تی، وشه‌ی ئیتالی ماناکانیا به‌ شیوه‌ی زاری ئامیدی لیکدراوه‌ته‌وه. دواتر له‌ لایه‌ن چه‌ند که‌سیکی تره‌وه‌ درێژه‌ به‌و کاره‌ دراوه‌ کاریان له‌سه‌ر فه‌ره‌ه‌نگی کوردی کردووه، وه‌ک (کلودیوس جیمس ریچ، باسیل نیکیتین... هه‌تد (زه‌بیحی، ۱۹۸۸: ۷۴). ئه‌م ره‌وته به‌شیوه‌یه‌کی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

پچرپچر درێژهی پیدراوه، هه‌رچه‌نده له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا چه‌ند بناغه‌یه‌کی بۆ‌دارپێژرا. له ناوه‌راست و‌کو‌تایی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا چه‌ندین فه‌رهبه‌نگی گه‌وره‌ی زمانی کوردی نووسران. ئەم فه‌رهبه‌نگانه وه‌کو خه‌زینه‌یه‌کن، هه‌لگری سه‌رجه‌م وشه و زاراوه‌ی زمانن. (سه‌جادی و مه‌حموودی، ۲۰۰۲: ۸). له سالی ۱۹۳۴ شاکر فه‌تاح فه‌رهبه‌نگی بچووکی ۵۳ (لایه‌ره‌پی ئینگلیزی-کوردی، کوردی-ئینگلیزی، داناوه به‌ناوی (فه‌رهبه‌نگۆک). هه‌روه‌ها له سالی ۱۹۴۱ عه‌بدو‌للا زیوه‌ر (فه‌رهبه‌نگی عه‌ره‌بی- کوردی) نویسووه (لیژنه‌ی بیه‌لیۆگرافیا‌ی ئە کادیمیای کوردی، ۲۰۲۳: ۱۲۴).

سه‌ره‌تای بیرو‌که‌ی فه‌رهبه‌نگ نووسین له لای گیو موکریانی ده‌گه‌رپێته‌وه بۆ قو‌ناغی گه‌نجیه‌تی له ده‌وره‌یه‌ری ته‌مه‌نی ۱۳ و ۱۴ سالی هه‌ر له‌وکاته‌وه حوسین حوزنی برای ده‌بیته هانده‌ر و پائێشتی‌کی به‌هێزی گیو موکریانی، له‌م بواره‌دا حوزنی له‌ناو هه‌موو هۆز و تیره‌و شارێکی کوردستانی باکوور مانگانه چه‌ند که‌سێکی شاره‌زای زمانی بانگێشت ده‌کرد له‌سه‌ر ئه‌رکی خۆی بۆ ماوه‌ی ده تا بیست رۆژ له ماله‌که‌ی ده‌مانه‌وه دوا‌ی ئه‌وه‌ی گیو سو‌دی‌کی باشی لێ‌وه‌رده‌گرتن له‌سه‌ر ئه‌رکی حوزنی برای ده‌نێ‌ردانه‌وه شو‌ینی خۆیان، له پێشه‌کی فه‌رهبه‌نگی مه‌هاباد دا گیو ئاماژه به هانده‌ن و پائێشتی حوزنی ده‌کات که چون هانی داوه تا خۆی ته‌رخان بکات بۆ نووسینی فه‌رهبه‌نگی گه‌وره‌ی کوردی بۆ سه‌ر زمانی بیانی وه له زمانی بیانیش بۆ سه‌ر زمانی کوردی و اتا به دوو ئاراسته ئیش بکات هه‌م فه‌رهبه‌نگ بۆ هاو‌زمانانی خۆی دا‌بنیت بۆ ئه‌وه‌ی فیه‌ر زمانێکی وه‌ک عه‌ره‌بی فه‌ره‌نسی بن، له هه‌مان کات هانی داوه بۆ خه‌لکی بیانیش فه‌رهبه‌نگی بیانی- کوردی دا‌بنیت بۆ ئه‌وه‌ی فیه‌ر زمانی کوردی بن تا له‌م رینگیه‌وه زمانی کوردی بنا‌سری‌ت، هه‌ر له‌م سۆنگه‌یه‌وه حوزنی ره‌خنه‌ی له گیو گرتوه هه‌روه‌ک چون ره‌خنه‌ی له مامۆستا‌که‌ی گیو (محمد رجب الدسو‌قی) گرتوه که له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی زمانی فه‌ره‌نسی زانیووه به‌لام هه‌یچ سو‌ودێکی له زمانه‌که وه‌رنه‌گرتووه تا له خزمه‌ت زمانی خۆی به‌کاری بێنێته‌وه، چونکه وه‌رگه‌ی‌رانی له زمانی فه‌ره‌نسی نه‌کردوه بۆ زمانی عه‌ره‌بی. حوزنی ره‌خنه‌ی له وه‌که‌سانه‌ش گرتووه که زمان ده‌زانن به‌لام ئه‌و زمانزانینه ناخه‌نه خزمه‌ت کۆمه‌لگه‌ی خۆیان، هه‌مان ره‌خنه‌ی له گیو گرتووه، هاوکات رێنمو‌نی کردوه که به شو‌ین پێی ئه‌و نه‌روات پێویسته خۆی ته‌رخان بکات بۆ نووسینی فه‌رهبه‌نگی گه‌وره‌ی، هاوکات به‌ئینی یارمه‌تیدانیشی پیداووه (وه‌کو با‌سمان‌کرد) به‌کرده‌وش به‌ئینه‌که‌ی خۆی بردۆته سه‌ر. (موکریانی، ۲۰۱۲: ۱۹-۲۰). لێ‌روه‌ی بیرو‌که‌ی فه‌رهبه‌نگ نووسین

لهزری گیو موکریانی به پالپشتی وپشتیوانی راسته و خوی حوسین حوزنی برای چه کهره دهکات، به تایبته تی ئه و بارودوخه ی که براکه ی بوی ره خساندوووه ماله که ی خوی بو کردوته مه لبه ندیکی گرنگی ئاشنابوون به شیوه زاره کوردییه جوراو جوره کان.

گیو موکریانی ئاماژه ی به سی هۆکار کردوووه که وایکردوووه سوور بیت له سه ر فه ره ننگ نووسین وسارد نه بیته وه، یه که م هۆکار گیو پی وایه هه موو نه ته وه یه ک خاوه ن هه زاران په رتووکه له بواره کانی زمانناسی، ویزه پی و میژووپی، به بوچوونی ناوبراو نه ته وه ی کورد له وه بیبه شه، دوژمانی کورد و دابه شکردنی خاکی کوردستان و قه ده غه کردنی زمانی کوردی و له ناوبردن و فهوتانی چه ندین نامیلکه ی کوردی، خالیکی تره وای کردوووه گیو سارد نه بیته وه له کار کردن له بواری فه ره ننگناسی، جیا له و دوو هۆکاره ی تر، گیو پیوایه کاری کوکردنه وه ی وشه کانی زمانی کوردی ئه رکیکی تاکه که سی نیه به لکو ئه و ئه رکه گه وره تره له وه، چونکه پی وایه تاکه که س هه ر ته نها ده توانیت چه ند سائیک له ته مه نی خوی ته رخانبات بو ئه و کاره، به و حاله شه وه ناتوانیت به سه ر کاره که دا زال بیت، ته نها ده توانیت ده ست بو کومه لیک بابه تی دیاری کراو به ریت، بویه گیو پی وایه بو به رتوهردنی ئه م ئه رکه لیژنه له که سانی پسپور و شاره زا له زمان دروست بکریت، له سه رجه م ناوچه کانی کوردستان بگه رپن هه موو شیوازو ده ربیرین و واتای وشه کانی زمانی کوردی بنووسن، بو راپه راندنی ئه و ئه رکه ش پشگیری وپالپشتی ماددی و مه عنه وی لیژنه که بکریت له لایه ن حکومه ته وه، بو ئه وه ی له کاره که یان سه رکه و توبن، برواشی وایه هه وئی له و شیوه یه له ناو کورد نیه ئه وه ی هه یه هه وئی تاکه که سیه، له شیوه ی هه وئه کانی هه ریه ک له (شیخ محهمه دی خال، کوردویف، جه لاده ت به درخان، مه ردوخ)، (موکریانی، ۱۹۶۱: ۹).

ئامانجی گیو له نووسینی فه ره ننگ به شیوه زاره جوراو جوره کان ئه وه بووه که به دوو ئاوات و ویستی خوی بگات، یه که م: ناوبراو بروای وایه زمانی کوردی به ته نها یه ک (شیوه زار- دیالیکت) ناتوانیت پیوستیه کانی نووسین و به کاره ی تانی خوی فه راهه م بکات، له و بارودوخه ش ئه گه ر به یه ک شیوه بنووسریت بو نموونه به شیوه کانی (هه ورامی، موکری، لوری) یه کیک له و شیوانه بکرینه بنه ما ئه وه کاتیک وشه یه کی له و شیوه زاره ی کراوته بنه ما ده ست نه که ویت، ئه و به ناچاری ده بیت، له زمانه کانی (فارسی، عه رهبی، تورکی) وه ربگرین، به لام له حالی دانانی

گیو موکریانی ١٩٠٣-١٩٧٧: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

فهره‌نگیک که هه‌موو شیوه زاره‌کانی کوردی له‌خۆ بگرتیت ئه‌وه کاتیک پیوستیمان به وشه‌پیک ده‌بیت ئه‌گهر له شیوه‌زاری موکریانی نه‌بیت له هه‌ورامی وهرده‌گرین، له‌و کاته‌شدا پیوست ناکات په‌نا‌برد‌ریتته به‌ر وشه‌ی بیگانه، دووهم: ئه‌گهر بی‌توو ته‌نیا شیوه‌زاریک بۆ نمونه موکری زāl بکرتیت ئه‌وه دوو‌به‌ره‌کی له‌ناو کورد دروست ده‌بیت هیچ شیوه‌زاریک ئاماده‌نیه ده‌ست‌به‌رداری تایتمه‌ندیه‌کانی خۆی بیت بۆ شیوه‌زاریکی دیکه، بۆیه بۆ یه‌ک‌خستنی زمانیکی یه‌گرتوی کوردی بوونی فهره‌نگیکی کوردی به پیوست زانیوو که کۆکه‌ره‌وه‌ی سه‌رجه‌م شیوه‌زاره‌کانی کوردی بیت، له‌م ریگایه‌وه ده‌توانریت پارێزگاری له یه‌کیتی زمانی کوردی بکرتیت (موکریانی، ١٩٦١: ١٣).

وه‌کو خۆی ئامازه‌ی بۆ ده‌کات، گیو موکریانی له سه‌ره‌تای ده‌ست‌کردن به کرداری فهره‌نگ نووسی دوو‌چاری گرفتیک بووه که ئه‌ویش نه‌توانینی نووسینه‌وه‌ی زمانی کوردیه به ئه‌لف وپی عه‌ره‌بی، چونکه ئه‌لف وپی عه‌ره‌بی بزوینی نیه، بزوینه‌کان ده‌بیت به (سه‌ره و ژیره و بۆر) بنووسرین، دواتر له ریگه‌ی زمانی فه‌ره‌نسی بیروکه‌ی گۆرانکاری له ئه‌لف وپی عه‌ره‌بی لا گه‌لانه‌ بووه، به‌و پییه‌ی ئه‌لف وپی فه‌ره‌نسی بیی بزوینی تیدا بووه، له‌جیگای سه‌ره‌و ژیره (ه، و، ی) به‌کاری هیناوه (موکریانی، ١٩٦١: ١٣-١٦).

تیببنی ده‌کرتیت گیو پرسى بایه‌خ دان به کۆکردنه‌وه‌ی ووشه‌ی کوردی فه‌رامۆش نه‌کردوو، زنده‌رویشمان نه‌کردوو ئه‌گهر بلین هیچ بارودۆخ و پیشه‌تایک گیوی سارد نه‌کردۆته‌وه له‌سه‌ر گرنگیدانی به نووسینی شیوه‌زاره‌کان به‌جۆرێک بۆته به‌شیک له ژبانی رۆژانه‌ی، بۆ نمونه کاتیک له‌گه‌ل حوزنی له ناوچه‌ی باتاسی سه‌ر به پارێزگای هه‌ولێر، دوکانیکی کوتال و ورده‌واله داده‌نیت به‌لام بابته‌تی که‌م بووه و شاره‌زای له کاری کرین و فروشتن نه‌بووه، بۆیه دوو‌چاری زبانی ماددی ده‌بن، به‌لام له ماوه‌ی سائیکدا سودی زۆری دیوو له کۆکردنه‌وه‌ی وشه‌ به زاراوه‌کانی (سورجی، خۆشناوه‌تی، گه‌ردی، بادینی... هتد). (موکریانی، ١٩٥٤، ته‌مه‌نی چاپخانه‌ی کوردستان ئه‌مرۆ بووبه چل سالی ته‌واو، گۆفاری هه‌تاو، ژ ١٩: ٤، وه‌رگیراوه له سدیق سالح وئه‌وانیتر، ٢٠١٠: ٤٣٠). له‌ماوه‌ی نیشته‌جیبوونی شه‌ش ساله‌ی له‌شاری مه‌هابادیش ده‌ستی کردوو به‌کۆکردنه‌وه زاراوه‌ی موکریانی له‌ناو هه‌موو هۆز و تیره و دیهاته‌کان، له‌گه‌ل شیوه‌زاره‌کانی (شکاک، جه‌لالی، لور، که‌له‌ور، سه‌نه..هتد). ته‌نانه‌ت له‌کاتی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیات و دوره فی علم المعاجم الكردية

دۆخی به ندکردنی له به ندیخانه کانیش دهسته وهستان نه بووه له نووسینه وهی شیوه زاره کان، له م لایه نه وه سوودی له هاو به ندییه کانی وه رگرتوو (گیو موکریانی، ۲۰۱۲: ۲۱). به هه مان شیوه دواى نیشته جیبوونی له هه ولیر، هاوړپیه تی له گه ل زور کهس هه بووه که سهردانی چاپخانه ی کوردستانیان کردوه جا به هه ر مه به ستیک بوو بیت له وړیگه یه وه سوودی له وکه سانه بینوووه (شیخ نوری شیخ صالح، نوری سه عیدی سلیمانی). هه روها سوودی له چه ند که سیکى به بنچینه که رکوکى بینوووه، که یارمه تیان داوه له کوکردنه وهی زاراوه ی ناوچه کانی که رکوک له وانه مه لا جه میل رۆزبه یانی و مه لا خورشید و چه ندین که سی تر. له سه ریکی دیکه له ماوه ی سالی ۱۹۴۸-۱۹۴۰ سی جار گیو موکریانی سهردانی ناوچه کانی سلیمانی و هه له بجه و هه ورامانی کردوه، به وپه ری توانایه وه هه والی کوکردنه وهی ووشه ی به شیوه زاره کانی (سلیمانی، شاره زووری، جاف، تاوگۆزی و هه ورامی) داوه. له به غداش به هه مان شیوه ئاشنایه تی له گه ل چه ند که سیکى تر هه بووه، له ناو کوردانی "فه یلی و لور وکه له وړ و شواناندا زور که سی ناسیوووه" سوودی لی بینووون بو کوکردنه وه و دۆزینه وهی وشه ی کوردی له و ناوچه (موکریانی، ۲۰۱۲: ۲۰-۲۱). ئەم گه ران و سهردانانیه ی که گیو موکریانی ئەنجامی داوه له ناوچه جیاوازه کانی کوردستانی باشور و پارچه کانی کوردستان، له فه ره نگی کوردستان دا ره نگی داوه ته وه ئەو وشانه ی که کۆی کردۆته وه له پال زۆربه ی وشه کاند له نیو که وانه یه کدا کورترکراوه ی دیالیکت، یاخود نیمچه دیالیکتی دهست نیشان کردوووه. له پال ئەمه ش که رسته یه کی تری نووسینی فه ره نگی له لایه ن گیو موکریانی بابه تی گه شتکردن و نیشته جیبوونی بووه له ناوچه جیاوازه کان، بو نموونه له وه رزی هاوینان، له گه ل چه ند هاوړپیه کی به ناو دپهاته کانی ناوچه ی چیا کرمانج و دیاربه کر وماردیندا به مه به سستی شاره زا بوون و کوکردنه وهی شیوه زاری جیاوازی کوردی له و ناوچه کوکردۆته وه، له ره واندزیش به هه مان شیوه کار له سه ر نووسینه وهی زاراوه کانی (سۆرانی، بادینی، نه هری، شکاکى وعه بد) کردوووه. هه روها سوودی له دهست وپه و نه کانی سه یید ته های نه هریش بینوووه (موکریانی، ۱۹۹۹: له پيشه کی وه رگراوه).

سه باره ت به گرنگی دانی گیو موکریانی به بواری فه ره نگی نووسی تیبینی ده که یین چه ند کارئیکى ئەنجامداوه. نۆبه ری کاری له م بواره له سالی ۱۹۵۰ به چاپکردنی فه ره نگی رابه ر له هه ولیر ده ستپیده کات (موکریانی، ۱۹۵۰). پیده چی ئەم هه نگاوه ی گیو ده ستپیک و سه ره تا وهانده ریکى باش بوو بیت بو ئەوه ی به شیک له قه لاهم به ده ستانی تری کورد روو له بواری

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردیة

فهره‌نگنوسی بکه‌ن، له‌م باره‌یه‌وه رۆشن‌بیرێکی دانیش‌تووی شاری هه‌ولێر ئاماژه به‌وه ده‌کات دوا‌ی چاپ‌کردنی فهره‌نگی رابه‌ر میژووی کاروانی فهره‌نگنوسی کوردی خیراییه‌کی باشی به‌خۆیه‌وه بینوووه (فهره‌د، ۲۰۰۱، دوو فهره‌نگی تایبه‌ت به‌ بواری کشتوکاڵ (لیکۆلینه‌وه‌وه به‌راورد‌کاری)، گوڤاری نووسه‌ری نوی، ژ ۱۹: ۷۲). له‌دوا‌ی ساڵی ۱۹۵۰ چهند فهره‌نگیگ چاپ‌کراون بۆ نموونه له‌ساڵی ۱۹۵۵ عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سوول فهره‌نگیگ به‌ناوی (فهره‌نگۆک بۆ قوتابیانی کورد) داناوه، هه‌روه‌ها له‌ساڵی ۱۹۵۸ له‌ گوڤاری پێشکه‌وتن له‌ چهند ژماره‌یه‌ک له‌ گوڤاره‌یه‌کی گوڤاره‌که‌ فهره‌نگیگ به‌ناوی (مانای چهند وشه‌یه‌ک) ئاماژه پێدراوه، له‌ ساڵی ۱۹۵۹ عومه‌ر عه‌بدولپه‌حیم فهره‌نگیگ به‌ناوی (فهره‌نگی نه‌ورۆز) له‌ چهند ژماره‌یه‌کی گوڤاری نه‌ورۆز ب‌لاوکردۆته‌وه. جه‌مال نه‌به‌زیش له‌ ساڵی ۱۹۶۰ هه‌ندیگ زاراوه‌ی زانستی (کوردی-عه‌ره‌بی) له‌دوو توپێ ۱۷ لاپه‌ره‌ له‌ چاپخانه‌ی کامه‌ران به‌ چاپگه‌یاندوووه. (لیژنه‌ی بېبلیۆگرافیا‌ی ئه‌کادیمیای کوردی، ۲۰۲۳: ۱۲۵).

موکریانی له‌ پێشه‌کی فهره‌نگی مه‌هاباددا ئاماژه به‌ گرنگی و رۆلی زمان ده‌کات له‌ پاراستنی میژوو و سه‌رده‌ریه‌تی و گه‌وره‌یی هه‌ر گه‌لیک، له‌م لایه‌نه‌وه ئاماژه به‌وه ده‌کات زمان ده‌توانیت سه‌رده‌می رابردوو به‌ داهاتوو به‌سه‌تیته‌وه، هه‌یج نه‌ته‌وه‌ییک به‌بێ زمانیکی زیندوو ناتوانیت گه‌شه‌بکات و پێبگریت هه‌ر نه‌ته‌وه‌ییک خاوه‌نی زمانیکی زیندوو نه‌بیت له‌ ریزی مردوان هه‌ژمارده‌کریت. برواشی وایه‌ گه‌وره‌ترین هۆی جیاوازی هه‌ر گه‌لیک له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر یان له‌ بێگانه‌یه‌ک زمانه‌که‌یه‌تی. هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک ئاوه‌دانی و بوژانه‌وه و رێگی زانست وه‌ونه‌ر بگریت به‌ر زمانه‌که‌ی خۆی ئه‌وه به‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوو هه‌ژمارده‌کریت. چونکه ئه‌گه‌ر خۆینده‌واری ته‌نیا به‌زمانی بیانیان بیت، هه‌میشه هه‌ستی بێگانه په‌رسته‌یه‌تی به‌هێزترده‌بیت. (موکریانی، ۲۰۱۲: ۳). هه‌ر به‌هۆی ئه‌و بیرو باوه‌ره‌ش بووه هه‌ولی داوه که نه‌ته‌وه‌ی کوردیش خاوه‌نی فهره‌نگ و میژوو و وێژه‌ی تایبه‌ت به‌ خۆی بیت

که‌رسته‌یه‌کی تری گیو له‌ کۆکردنه‌وه‌ی وشه‌ی ناوچه جیاوازه‌کان یاخود شیوه زاره جیاوازه‌کان دیدار و یه‌کتر بینی خه‌لکی جیاواز بووه له‌ چاپخانه‌که‌ی له‌ شاری هه‌ولێر، که به‌دریژی رۆژ هه‌رکه‌سێک سه‌ردانی کردبایه، به‌ هه‌ر هۆکارێک بووبێ ئه‌گه‌ر کاتی هه‌بوابه ئه‌وه چهند کاتر می‌توانێک قسه‌ی له‌ گه‌ل ده‌کرد و زاراوه‌ی نوێ لێوه‌رده‌گرت و پرسی پێده‌کرد له‌ نووسینی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

فهره‌نگ سودی لیوه‌رده‌گرت. (چاویکه‌وتنی تایبه‌تی له‌گه‌ل شیرزاد فه‌قی ئیسماعیل ئەحمەد، ۱۴-۹-۲۰۲۵، هه‌ولێر).

ئەوهره‌حمانی حاجی مارف په‌سنى کاره‌کانی گیو موکریانی له‌ بوارى فهره‌نگ‌نووسین ده‌کات، له‌م باریه‌وه ئاماژه‌ی به‌وه داوه که هه‌رچه‌نده له‌ نیو کورددا پاشخانیکى ئەوتۆ نه‌بووه له‌ فهره‌نگ‌نووسین تا گیو سوودی لی ببینیت، واته به‌ر له‌ ۱۹۵۰ کارێکى ئەوتۆ نه‌کراوه له‌م بواره تا گیو پش‌تی پێبه‌ستابیت بۆ ئەو کاره‌. جه‌ختیش له‌وه ده‌کاته‌وه له‌گه‌ل ئەوه‌ی که‌م وکوری له‌ فهره‌نگه‌کانی گیو موکریانی دا به‌دی ده‌کریت، به‌لام ئەمه له‌نرخى کاره‌کانی له‌م بواره که‌م ناکاته‌وه، چونکه له‌ کوردستانی عێراقدا له‌دواى فهره‌نگى ئەحمەدى^۱ که له‌ ۱۷۹۵ دانراوه، تاوه‌کو ده‌رچوونى فهره‌نگى رابه‌ر له‌ سالى ۱۹۵۰دا، که زیاتر له‌ سه‌ده‌و نیوێک ده‌کات فهره‌نگیکى هاوشیوه‌ی (رابه‌ر) بلاونه‌کراوه‌ته‌وه، واته هه‌یج سه‌رچاوه‌یه‌ک یاخود کارێکى له‌ پیشینه‌ی ئەوتۆ نه‌بووه تا گیو موکریانی سوودی لیوه‌رگرتبیت (مارف، ۱۹۷۲، چالاکى مامۆستا گیو موکریانی له‌ میژووی فهره‌نگ نووسینی کوردی دا، رۆژنامه‌ی هاوکاری، ژ. ۱۰۰: ۶)، له‌م باریه‌وه گیو موکریانی ده‌لێت: " هه‌رچه‌نده له‌ لایه‌ن سامان وداهاته‌وه ده‌ستکورتىم به‌لان له‌ لایه‌ن سامانى فهره‌نگى وویژه‌ی وکه‌ره‌سته‌ی میژوویدا له‌ کوردستاندا هه‌یج که‌سیکى له‌ خۆم به‌ ده‌وله‌م‌ندتر نابینم." (موکریانی، ۲۰۱۲: ۲۳)، توێژه‌ر پێی وایه‌ گرنگترین که‌رسته‌ی گیوموکرىانی له‌ دانانى فهره‌نگدا، گه‌شت و گه‌ران و نیشه‌جى بوونى بووه له‌ ناوچه جیاوازه‌کان، هه‌روه‌ک تێبینى ئەوه ده‌کریت تا نووسینی فهره‌نگى مه‌هاباد له‌ فهره‌نگه‌کانى پیشووترى لیستیکی سه‌رچاوه‌ی ئەوتۆى نه‌بووه له‌ نووسینی فهره‌نگه‌کان پش‌تی پێیان به‌ستابیت.

سه‌رچاوه‌یه‌کى تری نووسینی فهره‌نگ له‌لای گیو موکریانی لاپه‌ره‌کانى گوڤارى گه‌لاوێژ^{۱۱} بووه، تیدا داوا له‌ گشت زاناو هۆزه نیشه‌جی‌بووه‌کانى (هه‌ورامان، بۆتان، بادینان، لور، که‌له‌ور، به‌رازى، سه‌سەنى، زێل، ...چه‌ندین ناوچه‌ی تر) یارمه‌تى بدن بۆ کۆکردنه‌وه‌ی ووشه، له‌م روه‌وه‌ش گیو موکریانی لیستیکی له‌سه‌ر روه‌په‌رى گوڤاره‌که‌ بلاووکردۆته‌وه داواى له‌ خوێنه‌ران کردوو به‌رامبه‌ر هه‌ر وشه‌یه‌کى کوردی به‌ شیوه‌ زارى جیاوازی کوردی یان،

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

فارسی، ئینگلیزی بۆ بنووسن(موکریانی، ۱۹۴۵، تکای هه ره وهز یارمه تی دان به دهستی گهل، گوڤاری گه لاوئژ، ژ: ۵۸-۶۲، وه رگیراوه له سدیق سالح و ئه وانی تر).

شایه نی باسه له دوای چاپکردنی فهرهنگی رابه ر، گیو موکریانی ژماره یه ک فهرهنگی تری چاپکردوه له وانه ش (فهرهنگی کۆلکه زێینه ۱۹۵۵، فهرهنگی مه هاباد ۱۹۶۱، له دوای کۆچی دوای ناوبراویش هه ریه ک له فهرهنگی نۆبه ره ۱۹۸۶، کوردستان ۱۹۹۹) هاتوونه ته وه شان (لیژنه ی بیه یۆگرافیای ئه کادیمیای کوردی، ۲۰۲۳: ۵۹-۶۰).

له کۆتاییدا پێویسته ئامازه به وه بکه ین که گیو موکریانی رۆئیکێ گرنگ و کاریگه ری بینوه له میژووی فهرهنگنووسی کوردیدا، هه ر له به ر ئه وه شه سه رچاوه یه ک گیوی به باوکی فهرهنگی کوردی ناساندووه (موکریانی، ۲۰۱۹، ب: ۱: ۶). ناوبراو له گرنگی و پێویستی فهرهنگ گه یشتبوو، برواشی وابوو له و رینگه یه وه خزمه تی زمان ده کریت و ده وئه مه ند ده کریت، هاوته ریب فهرهنگنووسی وه ک رینگه یه یه ک دیوه بۆ یه کخستنی زمانی کوردی (مارف، ۱۹۷۲، چالاکی مامۆستا گیو موکریانی له میژووی فهرهنگ نووسینی کوردی دا، رۆژنامه ی هاوکاری، ژ: ۱۰۰: ۶).

ته وه ره ی دووه م: گرنگترین دانراوه کانی گیو موکریانی له بواری فهرهنگ نووسین .

له بواری فهرهنگ نووسین گیو موکریانی خاوه نی چه ند به ره مه یکه ، هه ندیکیان خۆی به چاپی گه یاندوون، ژماره یکیشیان له دوای ژینئاوایی هاتوونه ته چاپکردن، به ره که کانی له م بواره ئه مانه ن:

۱- فهرهنگی رابه ر(المرشد)

به نۆبه ره ی کاری گیو له بواری فهرهنگ نووسی داده نریت فهرهنگی (رابه ر) یه که م چاپی له سالی ۱۹۵۰ له (چاپخانه ی کوردستان) چاپ کراوه له (۴۰۰) لاپه ره پیک هاتووه، به پیتی (أ) ده ست پیده کات به (ی) کۆتای دیت، گرنگی و بایه خی ئه م فهرهنگه له وه دایه فهرهنگیکێ قوتابخانه یی فێرکاریه بۆ قوتابیان به هه ردوو زمانی عه ره بی- کوردی، سه رچاوه یه کی گرنگه بۆ فێربوون و تیگه یشتن له هه ردوو زمانه که، یارمه تیده ریشه بۆ ئه و که سانه ی بیانه ویت

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

وشهیهک له عه ره بیهوه وه رگین بۆ کوردی، به پینچه وانه ش. فه رههنگی (رابهر) وهك ههر فه رههنگیکی دیکه، یارمه تیده ره له پاراستنی وشه و زاروه کوردی وعه ره بیهه کان وشپوازی به کارهینانیان له کاتی بلاوکردنه وهیدا، هاوکات سه رچاوهیه کی میژووویه بۆ لیکۆلینه وه له به ره سه نندنی زمان.

گیو موکریانی ئاماژه به وه ده کات کاتیک (محهمه د علی عه ونی) له سالی ۱۹۴۷ هاتۆته هه ولیر به وردی چاوی به فه رههنگه کانی گپراوه، داوای له گيو موکریانی کردوه چاپکردنی فه رههنگی (رابهر) به پیش هه موو فه رههنگه کان بخات، چونکه واتای ههر وشهیه کی عه ره بی له ناو فه رههنگی رابهر ده توانریت به ئاسانی بدۆزیتته وه، دوای ئه ویش فه رههنگی مه هابادی په سه ند کردوووه بۆ چاپکردن، عه ونی به ئینی به گيو موکریانی داوه به یارمه تی ده وڵه مه نده کانی سوریا و میسر فه رههنگی کوردستانی بۆ چاپ بکات، به ئلام مردنی عه ونی له ۱۱ ته موزی ۱۹۵۲ له قاهره وایکرد ئه م هه وڵه سه ر نه گریت (موکریانی، ۱۹۶۱: ۱۴).

ئامانجی گيو له بلاوکردنه وه ی فه رههنگی رابهر زیندوو کردنه وه و مانه وه ی زمانی کوردیه، هه رچه نده ناوبراو به بی هیچ هاوکاریه کی ماددی له سه ر ئه رکی خۆی له وکاته دا ئه م فه رههنگه ی چاپ کردوووه، (موکریانی، ۱۹۵۰، فه رههنگی رابهر: ه).

له فه رههنگی رابهر گيو داوا له خوینهرانی ده کات ههر هه ئه یه کیان له ناو فه رههنگه که به بهر چاو کهوت ئاگاداری بکه نه وه تا بتوانیت ئه وه هه لانه راست بکاته وه، ئه وه شی خستۆته روو ئه وه پری هه وڵی خۆی داوه تا بهر هه مه که ی بی هه ئه بیت، به ئلام به هۆی لایه نی ماددی ناوبراو نه یه توانیوه خۆی له هه ئه ی چاپ بپاریزیت، ئه ویش به هۆی ئه وه ی کاری (چاپکردن، پیت چنن، کارگه ری، راستکردنه وه) گيو ههر خۆی پپی هه ئساوه، به ئلام له کۆتایی هه ئه کانی خستۆته روو به ژماره ی لاپه ره و ستوون ودیره که شی دیاری کردوه وشه که شی راست کردۆته وه تا خوینهرانی فه رههنگه که ی به ئاسانی ئاشنای هه ئه کانی نیو دووتوی فه رههنگه که ی بن (موکریانی، ۱۹۵۰: ۴۰۰).

تیبینی ده کریت له دانانی هه ندیک ووشه ی کوردی به رامبه ر وشه عه ره بیه کان گيو مه به سه ته که ی نه پیکاه ووشه یه کی ته واوی به رامبه ریان دانه ناوه، بۆ نمونه به رامبه ر ووشه ی (حملة) ووشه ی (گه مارۆی) داناوه، له کاتیکدا له زمانی کوردی راستر وایه ووشه کانی

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیات و دورہ فی علم المعاجم الكردية

(ههلمهت) یاخود (هیرش) دابنریت که مانای تهواوی (حملة) ده‌گه‌یینیت، بهم شیویه که‌موو کوری له دانانی هه‌ندیک ووشه به‌دی ده‌کریت، نه‌شی توانیوه بۆ هه‌موو وشه کوردیه‌کان هه‌موو ماناکانی بنووسیت (مارف، ۱۹۸۷: ۴۳).

له نووسینی ئەم فەرهنه‌نگه‌دا سوودی له گه‌شته‌کانی وه‌رگرتوه ووشه‌ی جیاوازی به شیویه زاره جیاوازه‌کان له‌و ناوچانه وه‌رگرتوه که سه‌ردانی کردوون، واتا وشه کوردیه‌کان تابه‌ت نیه به ناوچه‌یه‌ک به‌لکو گه‌لێک وشه‌ی له شارو گوندو ناوچه جیاوازه‌کانی کوردستانی خستۆته‌روو، جیا له‌وه هه‌ندی فەرهنه‌نگی به‌ زمانی عه‌ره‌بیش وه‌ک سه‌رچاوه به‌کار هیناوه وه‌ک فەرهنه‌نگی (مصباح المنیر) له نووسینی (احمد بن محمد علي) (المنجد) له نووسینی (ألاب لویس معلوف الیسوعي) (موکریانی، ۱۹۵۰: ی-ل).

له پاشکۆی فەرهنه‌نگی (رابه‌ر) کۆمه‌لێک وشه‌ی خستۆته‌روو که ئەوانه‌ن له هه‌ردوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بی به‌کاردین، به‌لام گیو پێی وایه که ئەو وشانه کوردی په‌تین چونه‌ته‌ ناو زمانی عه‌ره‌بی. (موکریانی، ۱۹۵۰: ۳۸۷). له‌رێگه‌ی نووسینی ئەم فەرهنه‌نگه‌ گیو موکریانی رێگی بۆ ئەو فەرهنه‌نگ نووسانه‌ی له‌ دوا‌ی ئەوه‌وه فەرهنه‌نگی کوردیان نووسی ئاسان کرد، زۆر ده‌روازه‌ی کرده‌وه که له پێش ئەودا به‌رامبه‌ر به فەرهنه‌نگنووسی کوردی داخرا‌بوون (مارف، ۱۹۸۷: ۴۱-۴۲).

۲- کۆلکه‌ زێرینه

چاپی یه‌که‌می ئەم فەرهنه‌نگه‌ له‌ سالی (۱۹۵۵) دا له‌ لایه‌ن گیو موکریانی به‌ چاپ گه‌یی‌ناوه، له‌ سالی (۱۹۳۲) ده‌ستی به‌ نووسین و رێکخستنی (کۆلکه‌ زێرینه) کرده‌وه، که هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی پێداوه له‌ هه‌فته‌یکدا ته‌نیا یه‌ک شه‌و توانیویتی کارله‌سه‌ر فەرهنه‌نگی کۆلکه‌ زێرینه بکات، تا سالی ۱۹۴۰ به‌رده‌وام بووه له‌ نووسینی فەرهنه‌نگه‌که که بۆته په‌رتوکێکی قه‌باره ۴۰۰ لاپه‌ره‌یی، به‌لام به‌هۆی ده‌ستنه‌که‌وتنی پیتی کوردی ماوه‌یه‌ک چاپخانه‌که‌یان له‌ ره‌واندز له‌ کارکردن وه‌ستاوه، ئەوه‌ش بۆته هۆی دواکه‌وتنی چاپی ئەم فەرهنه‌نگه‌، چاپی یه‌که‌می به‌ قه‌باره‌ی ۱۳۲ لاپه‌ره‌ چاپکرا، ئەم فەرهنه‌نگه‌ به‌ پینچ زمان نووسراوه (کوردی، عه‌ره‌بی، فارسی، ئینگلیزی، فەرهنسی) له‌ پال ئەوه‌ش به‌ شیویه‌ی لاتینی کوردی نووسراوه‌ته‌وه بۆ نموونه (کوردی-به‌فر،

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

دهکهوئێ که بههۆی کۆلکه زێرینهوه آشنای زمانی راستهقیینهی ئیمه ببن که یادگاری مادو زهردهشت وکاو و ساسانیان وصلاح الدینی ئه یوبی وکریم خانی زهند و نادرشای ههوشاری یه. " گیو له رینگه ی فهرههنگی کۆلکه زێرینهوه ئاماژه ی بهوه داوه که زمانی کوردی چهند ههزار ساڵه ته نیا قسه ی پیکراوه و نهبوته زمانی نووسین و خزمهتی پینهکراوه ههر بۆیه ئهو وشانه ی له زاری خه لکهوه وهرگرتوه و له ناو کۆلکه زێرینه ی تۆماری کردوه تا به خوێندهواران و خه لکی هه موو دونیاش بڵین ههرچهنده ئهو ماوه زۆره ئهو زمانه زمانی نووسین نه بووه به لام ده توانریت جاریکی تر له رینگه ی کۆکردنهوه و تۆمارکردنی لهو فهرههنگه بیکاته زمانی نووسین (موکریانی، ۱۹۶۶: ۳-۴). واتا گیو پیتی وابووهرنگی کۆلکه زێرینه و فهرههنگی کوردی له وه دایه که ده توانریت زمانی کوردی له زمانی ئاخواتنهوه بکات به زمانی نووسین

گیو موکریانی ئاماژه ی داوه بهوه ی که خۆی شارهزایی بابه ته کانی پزیشکی ، زینده وه رانی مالان و بابه تی تر نیه ، بۆیه بۆ نووسینی واتای ئهم وشانه ی که په یوه ندیان به م بواران هوه هه یه پشته ی به چهند که سانیکی شارهزا به ستووه، بۆ نمونه بۆ زمانی فارسی سوودی له ههریه ک له (ئهمیر پووشۆ) و(دکتۆر محهمهد سالح ته قی) وهرگرتوه، به هه مان شیوه له زمانی فهره نسیس ههریه ک له (دکتۆر نه جیب عه بدونور) (قه شه روفائیل بنیامین عه نکاو په ی) له زمانی ئینگلیزی (شیرین موکریانی) کچی، له لایه نه پزیشکیه که ش (دکتۆر خالد دزه پی) (دکتۆر ئه حسان میرزا) (دکتۆر ته حسین نوره دین له هه ولێر) و(دکتۆر جه مال ره شید و دکتۆر عه بدوره حمان له سلیمانی) ... هتد. له به شی پزیشکی ئاژه لانیس سوودی له چه ندین که سی تر بینیه. به هه مان شیوه له به شی کشتوکالیس ههریه ک له (مه جید ئاسنگهر، مامۆستا محهمهد هۆشه نگ، شیخ ره ئووف شیخ عب دلولکه ریم) له رینگه ی پیدانی چهند فهرههنگیک هاوکاریان کردوه . ئاماژه شی داوه که کۆمه لێک وشه ی تایبه ت به نه خۆشی له فهرههنگه که ی هه ن که تا ئه وکاتیش واتا کانی بۆ ساخ نه بوته وه له وانه (بۆنی مندال، چاوی ژاندار، خه رکانه، دلّه کزی... هتد) (موکریانی، ۱۹۶۶: ۱۴).

گیو موکریانی له پێشه کی فهرههنگه که ی بابه تیکی به ناوی (سه رنجیک له بابه ت ووشه قوله کراوه کانه وه) خستۆته روو که کورتکراوه ی ناوه کانی (کوردی، فارسی، عه ره بی، فهره نسی، ئینگلیزی) به وشیه یه ئاماژه ی پیداو، وشه ی (ک) واتا کوردی، کورتکراوه ی (ف) واتا فارسی،

(ع) واتا عه‌ره‌بی، (fr یان fran) واتا فه‌ره‌نسی، (eng) واتا ئینگیلیزی. هه‌روه‌ها گیو موکریانی وشه‌ی له هه‌ر بواریک نووسی، ئاماژه‌ی داوه له چ بواریک، واتا ناویشانی بۆ وشه‌کان داناهه، و اتای ووشه‌کانیشی به هه‌موو زمانه‌کان نویسه‌وه، وه‌ک وشه‌ی (خودا، xuda، خدا، الله، God، Dieu) له‌به‌ش وناویشانی (آیین- ئاین) ئاماژه‌ پێداوه (موکریانی، ۱۹۶۶: ۱۶-۱۷). توێژه‌ری پێی وایه له‌ژێر هه‌ندی سه‌ره‌باسدا یاخود ناویشاندا وشه‌هه‌یه که په‌یوه‌ندی نیه به‌ سه‌ره‌باسه که نویسه‌وه‌تی که‌چی تو‌ماری کردوه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی وشه‌ی پێویست هه‌یه و په‌یوه‌ندی هه‌یه پێه‌وه نه‌یخستۆته روو، بۆ نمونه وشه‌ی (چاره‌ی) له به‌شی (ده‌رمان) ئاماژه‌ پێداوه، به‌لام وشه‌ی گونجاوتر هه‌بوو بۆ ئه‌و بابته‌ که ئه‌ویش (چاره‌سه‌رکردن)ه. یاخود وشه‌یه‌کی وه‌ک (ئیشیا هینەر) نه‌یتوانیوه له زمانه‌ بیانیه‌کان و تاکه‌ی بدۆزیته‌وه بۆیه به‌ خالی جێی هیشته‌وه یاخود وشه‌یه‌کی ساده‌ی وه‌ک (بینه‌ریان ته‌ماشه‌کار) به‌هه‌مان شیوه نه‌یتوانیوه له هه‌یج کام له زمانه‌کان و تاکه‌ی بدۆزیته‌وه (موکریانی، ۱۹۶۶: ۱۱۳-۱۵۳).

هه‌روه‌ها له به‌شه‌ کوردیه‌که‌یدا هه‌ندیک وشه‌ تو‌مار کراوه، به‌لام به‌رامبه‌ری به‌ چوار زمانه‌که‌یتر نه‌نووسراوه. ئه‌وه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م وشانه‌ له‌و زمانانه‌ به‌رامبه‌ریان نیه یاخود دانه‌ر نه‌یزانیوه چی پێده‌وتریت وه‌ک (لی گرتنه‌وه، گوران، ده‌خ‌ل، پشکو، شه‌نگه‌بی. هتد) به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا به‌ بۆچوونی توێژه‌ریک ئه‌گه‌ر وشه‌یه‌کی کوردی له‌ زمانی بیگانه‌دا نه‌بیت ده‌یتوانی رافه‌یه‌کی کورت یاخود به‌ رسته‌یه‌کی ئاسانی کورت مانای ئه‌و وشه‌یه‌ لیک بدریته‌وه (مارف، ۱۹۸۷: ۵۳). له‌ لاپه‌ره‌ (۱۷ تا ۱۸۷)ی فه‌ره‌ه‌نگی (کۆلکه‌ زێینه‌) ئه‌م ووشانه‌ی له‌ خو‌گرتووه‌ که به‌ هه‌رچوار زمان (کوردی، عه‌ره‌بی، فه‌ره‌نسی، ئینگیلیزی) نووسراون، له‌ لاپه‌ره‌ (۱۸۸ تا ۲۲۷) به‌شی رسته‌یه‌. گیو جگه‌ له‌ سه‌رچاوه‌ی کوردی سوودی له‌ کۆمه‌لێک سه‌رچاوه‌ی عه‌ره‌بی و فارسی بینیوه که له‌ کۆتایی ئاماژه‌ی به‌ ناوه‌کانیان کردووه بۆ فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌ی.

۳-- فه‌ره‌ه‌نگی مه‌هاباد

فه‌ره‌ه‌نگی مه‌هاباد فه‌ره‌ه‌نگی کوردی - عه‌ره‌بی، قوتابخانه‌ی فیکریه‌ بۆ قوتابیان، له‌سالی ۱۹۶۱دا له‌ چاپخانه‌ی کوردستان چاپکراوه، پێک هاتووه له‌ ۷۹۵ لاپه‌ره‌، فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

نه به ستراوه ته وه به یه ک شیوه زار به لکو هه موو شیوه زاریکی کوردی تیدا به کارهاتوو، (موکریانی، ۱۹۶۱: ۳۴-۵۳).

ئه م فه رههنگه پیک هاتوو له ناوه رۆک و کورته یه ک له میژوو نووسین و خویندن زما نی کوردی له ماوه ی ۵۰۰۰ هه زار سالاندا، تیدا باسی نه ته وه ی (ماد-میدیا) و ئیمپراتۆریه تی ساسانی کردوه، ئاماژه ی داوه به خویندن و نووسین به زما نی کوردی له پیشی زاینیه وه تا کاتی نووسینی فه رههنگی مه هاباد (موکریانی، ۱۹۶۱: ت-ج). هه روه ها گیو داوا له به کارهینه رانی فه رههنگی مه هاباد ده کات ئاگاداری بکه نه وه له هه له کانی ناو فه رههنگه که ی (موکریانی، ۱۹۶۱: ج).

له نووسینی فه رههنگی مه هاباد گیو په نای بۆ به کارهینه رانی سه رچاوه ی جیاواز بردوو، جیا له سه رچاوه ی نووسراو، سوودی له زانیاریه کانی خه لکی ناوچه جیاوازه کانیش وه رگرتوو بۆ نموونه ئه گه ر مه به ستی بایه وه لای ووشه یه ک وه ربگریت له چه ند که سیکی خه لکی ئه و ناوچه یه ی ده پرسی که وشه که ی لئوه رگرتوه، تا دلنیا بیته وه له و وه لامه ی که ده ستی که وتوو، تییینی ئه وه ده کریت له فه رههنگی مه هاباد گیو موکریانی ناوی ئه و که سانه ی بردوو که سوودی لئوه رگرتوو بۆ نموونه له کوردستانی رۆژئاوا ئاماژه به ناوی هه ریه ک له (هه مزه به گ، مسته فا به گی به رازی، حه قی کورداغی) کردوو. له هه ولپیش که به دووره نابینین زیده رپووشی تیدا بیته، وه ک خۆی ئاماژه ی به وه کردوو که وا سوودی له "هه زارکه س پتر" وه رگرتوو، له وانه ی ئاماژه پیداون بریتین: (مه لا عه بدوللا کونه فلووسی، فه قی عه بدوللا، مه لا خالد عه زیزی دزه یی، مه لا ئه حمه دی ژاژله یی، حوسین ره شوانی، عه بدولکه ریم زیده گی). هه روه ها ئه و که سانه ی که له راست کردنه وه ی هه له ی وشه ی عه ره یی له فه رههنگی مه هاباد یارمه تیان داوه، بریتی بوون له وانه: (حاجی مه لا سالی کۆزه پانکه یی، جه مال نه به ز، حوسین ره شوانی)، هه روه ها سوودی له کۆمه لیک فه رههنگی کوردی وه رگرتوو (موکریانی، ۲۰۱۲: ۳۳-۳۷).

به هۆی هۆکاری مادیه وه گیو موکریانی فه رههنگی مه هابادی پیش فه رههنگی کوردستان خستوو، چونکه فه رههنگی کوردستان له رووی قه باره وه گه وره بووه، بۆیه تیچوو ی زۆر بوو

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

لهو کاته دا. جگه له وهش جیاوازی فه رههنگی کوردستان له گه ل مه هاباد ئه وهیه که فه رههنگی کوردستان فه رههنگی کوردی- کوردیه، به لام مه هاباد کوردی- عه ره بیه (موکریانی، ۱۹۶۱: ۱۴).

له نووسینی فه رههنگی مه هاباد به پیتی ریزه بندی ئه لف و بی دهستی پیکردوه، له پیتی (آ) دهستی پیکردوه به پیتی (ی) کو تایی دیت. له کو تایی به کورتی له سه ر چند بابه تیکی ریزمانی هه لوئسته ی کردوو. له وان هه ش ئاماژه ی به پیشگر و پاشگرو وشه پرسه کان و جو ری ناو ئه و ئامرازانه ی بو نیر و می به کار دیت، له گه ل ئاو ئناو و راناو و چند بابه تی تری خسته تته روو (موکریانی، ۱۹۶۱: ۷۴۷-۷۶۶).

فه رههنگی مه هاباد وه ک فه رههنگه کانی تر بی که م و کوری نیه، گیو گرنگی نه داوه به هه موو ئه و وشانه ی که واتاو مه به ستی خو بی هه یه ئه و وشه ی که په یوه ندیان له نیواندا هه یه گرنگی پینه داوه ن ئه وهش وای کردوو که هه ندیک وشه نه که ویتته ناو فه رههنگه که، بو نموونه ئاماژه ی داوه به (ده ره به گ) به لام (ده ره به گایه تی) تیدانیه، (دز) هه یه به لام (دزی کردن) نیه. جیا له وهش که م و کوری له شیکردنه وه ی هه ندیک وشه هه یه له زمانی عه ره بی چونکه وشه هه یه به پی رسته واتاکه ی ده گو ریت بو نموونه بو وشه ی کوردی (سه یر) به عه ره بی (غریب) نووسراوه، که غه رب ته نیا ئه و واتایه ناگه یینیت (مارف، ۱۹۸۷: ۵۱). تو ئزه یر پی وایه به به راورد به فه رههنگه کانی تری گیو، ئه و فه رههنگه که مو کوری که متره چونکه تا کاتی چاپکردنی فه رههنگی مه هاباد چه ندین فه رههنگی تریش چاپکراوه، و اتا جو ریک له به رچاو روونی هه بووه، به م پی هه ش ده کرا خو ی له هه ندیک هه له به دوور بگری، به لام له گه ل ئه وه شدا ده شی بگو تری فه رههنگی مه هاباد سه رچاوه یه کی متمانه پیکراوه، چاپی دووه می له ۲۰۱۲ چاپکراوه ته وه ئه وهش ئاماژه یه بو ئه وه ی بایه خی زانستی خو ی له ده ستنه داوه.

۴- فه رههنگی نو به ره

فه رههنگی نو به ره فه رههنگی قوتابخانه یی عه ره بی- کوردی، فی رکاریه بو قوتابیان، نزیکه ی ۲۵۰۰۰ وشه یه، ئه م فه رههنگه له دوای کو چی دوای گیو موکریانی چاپی یه که می له سالی ۱۹۸۶ له چاپخانه ی (الحوادث) له به غدا چاپکراوه ته نها پیتته کانی (أ، ب، ت) له خو گرتوو، چاپی دووه می له سالی ۲۰۰۵ چاپکراوه ته وه به لام له و چاپه یدا گشت پیتته کان له خو ده گریت له

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

۴۵۱ لاپه ره پیکهاتوو، ههروهه چاپی سییه می له ۲۰۱۷ چاپکراوه تهوه له لایه ن کوردستان موکریانی پیداجوونه وه وزیده کردنی بو کراوه، له نووسینی ئەم فەرهنهنگه سوود له چهن دین سهرچاوه وه رگراوه (موکریانی، ۲۰۰۵: ۴۵۰).

له پیشه کی ئەم فەرهنهنگه دا کورته ییک له سهه ژیا نی گیو موکریانی و به رهه مه کانی خراونه ته روو گیو هه ولیداوه هاوشانی روژئاوا ییه کان ئەم فەرهنهنگه بو خوینهران بخاته روو تا بتوانن به ئاسانی به کاری بینن، و اتا قوتابی یه کی سهه تایش ده توانیت سوودی لیوه رگریت، چونکه به ئاسانی ده توانیت وشه کان بدوزیته وه ئەگه وشه عه ره بیه که بزانیته، چونکه به پی پی یه کهم و دووه می وشه که ریزکراوه. له به رامبهه هه ره وشه یه کی عه ره بی، و اتای کوردی وشه که نووسراوه ئەمه ش کار ئاسانی بو وه رگریت کردوو. به پیچه وانیه فەرهنهنگه کانی تری عه ره بی له سهه به کارهینه ران پیویست بوو له ریزمانی عه ره بی شاره زابن تا ئەوه ی پیویستیه یانه بیدوزیته وه (موکریانی، ۱۹۸۶: وه رگراوه له پیشه کی).

۵- فەرهنهنگی کوردستان

فەرهنهنگی کوردستان به رهه می زیاتر له چل سالی ته مه نی گیو موکریانیه که به شیک زوری ته مه نی خو ی بو فەرهنهنگ نووسین ته رخان کرد کهم ناوچه مابوو له کوردستان بو ی نه روا ت ههروهک خو ی له وه لایه ئه و پرسیاره ی ئاراسته ی کراوه ئاماژه ی داوه ئەو فەرهنهنگه زاراوه ی (۱۵۰) هوزو تیره و خیله کانی هه موو شاره کانی کوردستانی ئیران و عیراق و سووریا و تورکیای له خو گرتوه (موکریانی، ۱۹۵۶، وه لایه پرسیاره کانی کاک شیرزاد- که رکوک، گو فاری هه تاو، ژ ۶۲: ۸، وه رگراوه له سدیق سالح و ئەوانیتر، ۲۰۱۰: ۱۵۳۶)، ئەوه ی جینگای سه رنجه به هوی گه وره ی قه باره ی ئەم فەرهنهنگه له توانای ئابووری گیوه نه بووه له کاتی خو ی چاپی بکات له بهر ئەوه شه چاپه که ی دواکه وتوو بو دوا ی کوچی ناوبراو به دیار یکراویش له سالی ۱۹۹۹ هاتوته وه شان.

ناوی شارو هۆزو خێل و تیره کانی له ناو فهرهنگ بهو شیوهیه کورتکردۆتهوه (سا-سابلاخ)، (سهق-سهقز) (ئهرده-ئهردهلان) یان (موک-موکریان) ، (ههر-ههریر)، (باک-باکوور)، (زا-زازا) (گیو موکریانی، ۱۹۹۹: له پێشهکی وهرگیراوه). بهم شیوهیه وشه کانی خستۆته روو، بۆ نموونه ووشه ی (ئافر) له زا-باک وهرگیراوه -زا، کورتکراوه ی زازا، باک کورتکراوه ی باکوهر، واتا ئه و وشه ی له و ناوچانه وهرگرتووه که واتای - ئاخور ده گه نینیت) ، (بامجان (ئهرد) : بایینجان)، (پووله-موک): جووره ماسییه که)، (پینگه-سهق): تهویله) (گیو موکریانی، ۱۹۹۹: ۱۰-۶۰-۱۸۹-۱۹۹).

فهرهنگی کوردستان گه نجینه یه کی زمانی کوردیه سه چاوه یه کی دهوله مهندی زمانه وانیه، چونکه له کۆمه لێکی زۆر وشه و زاراوه ی کوردی که له شیوه زاره جیاوازه کان کۆکراوه ته وه، یه کێک له تایبه تمه ندی دياره کانی ئه م فهرهنگه ئه وه یه که کوردی-کوردیه واتا فهرهنگه که له زمانی کوردی بۆ کوردیه ئه مه ش یارمه تیده ره بۆ قوئبوونه وه له واتای وشه کان و دهوله مهند کردنی زمانی کوردی به زمانی خۆی. له م فهرهنگه گیو هه ولیداوه هه موو شیوه زاره کانی زمانی کوردی له بهرچا و بگیریت و وشه کان یان کۆ بکاته وه.

دهرئه نجام

۱- ئه م توئینه وه یه ده ریخستوه که گیو موکریانی یه کێک بووه له و که سایه تیا نه ی رۆلێکی کاریگه ر وگرنگی له گه شه پیدانی فهرهنگ نووسی کوردی بینوووه، سه رکه وتووش بووه له هینانه کایه ی گۆرانکاریکی چۆنایه تی له هونه ری نووسین وریکخستنی فهرهنگ به زمانی کوردی عه ره بی و کوردی، عه ره بی، فه ره نس، ئینگلیزی. له گه ل دروستکردنی بناغه یه کی گرنگ بۆ نووسینه وه ی فهرهنگ له باشووری کوردستان، که له و کاته دا هاوشیوه ی کاری گیو له و ناوچه یه نه بووه، به مه ش توانی ته کانیکی گه و ره به میژووی فهرهنگ نووسی بدات و ده رگای ئه م بواره ش بۆ نووسه رانی تر فراوان بکات.

۲- پالنه ره کانی گرنگیدانی گیو موکریانی به بواری فهرهنگ نووسی جوړاو جوړن له پێشه وه ی هه موویان هاندان وگرنگی پیدانی حوزنی بووه به گیوی برا بچووکی، هاوته ریب له گه ل چه ز و خولیاکانی گیو وگرنگی دانی به م بواره، هه ر له ته مه نی لاوییه وه، سه رباری هه سته کردن

گیو موکریانی ۱۹۰۳-۱۹۷۷: حیاته و دوره فی علم المعاجم الكردية

به پرساریه تی به رامبه ر نه ته وه که ی خوی وهه لگرتنی خه می کۆکردنه وهی ووشه و زاره وه کوردیه کان له ناوچه جۆربه جۆره کانێ کوردستان به هه موو پارچه کانیه وه، هه موو ئه م هۆکارانه به سه ر یه که وه فاکته ری کاریگه ربوون بۆ ئه وه ی گیو موکریانی به شیکی زۆری ته مه نی له خزمه ت پرۆژه ی نووسینه وه ی فه ره نگی کوردی خه رج بکات.

۳- فه ره نگیه کانێ گیو موکریانی ته نها کۆمه لێک وشه ی ریزکراو نین، به لکو خه زینه یه کی فراوانی وشه ی کوردین، ناوی شوین، هۆز، تیره و شیوه زاره جیاوازه کانێ زمان، له خو ده گرن، به لکه نامه یه کی گرنگ و ناسنامه ی نه ته وه ی کوردن.

۴- توێژینه وه که ده ریده خات که بارودۆخی کۆمه لایه تی و گه شتی ژیا نی گیو موکریانی کاریگه ری راسته وخۆیان هه بووه له سه ر ئاراسته ی هزری و ئامانجی فه ره نگی نووسی ناوبراو. ئه م بارو دۆخانه ی پێش ناوبراو وایان لیکردوو به شیوه یه کی مه یدانی شیوه زاره جیاوازه کانێ زمانێ کوردی کۆبکاته وه.

پاشکۆکان :

كبو موكراني ١٩٠٣-١٩٧٧: حياتو وڊوره في علم المعاجم الكردية

باشكوى ژماره (١)

باشكوى ژماره (٢)

^۱ نژاد گیو موکریانی: له دایکبووی سالی ۱۹۵۳ شاری ههولیره، دهرجووی کۆلیژی یاسای زانکۆی بهغدایه سالی ۱۹۷۷. له دواى گهوره بوونی له چاپخانهی باوکی وهک کریکار کاریکردوه، شاره زاینکی باشی له کاروباری تهکنیکی چاپخانه هه بووه، یارمهتی دهری باوکی بووه له چاککردنهوهی ئامپیره کانی چاپکردن، ئیستا له ههولیر دهژیت.

^۲ - حوسین حوزنی موکریانی: ناوی تهواوی حوسین کوری عهبدو له تیف کوری ئیسماعیل له سالی (۱۸۷۰) له گهرهکی حاجی حهسهن له شاری مههاباد له دایک بووه، برا گهوهری گیو موکریانیه، شاره زاپی له زمانه کانی (عهرب، و هیندی، تورکی، فارسی، فهره نسی و پرووسیدا) هه بووه. جیا له نووسی میژوو، له بواری رۆژنامه نووسی کوردی جینگای دهستی دیاره چهند رۆژنامه و گۆفاریکی دهکردوه له وانه (زاری کرمانجی، رونکی، دهنگی گیتی تازه)، ماوهی چوارمانگ و نیو بهرپۆبهری رۆژنامهی ژیان بووه. بۆ زیاتر زانیاری بروانه (محمد، ۱۹۹۳، - ۲۰-۲۲؛ کریم، ۲۰۰۹: ۷-۸).

^۳ - شانامه ی فیردهوسی: به فارسی: شاهنامه بهواتای (کتیپی پاشاکان) دیت، کتیبیکی شیعری گهورهیه که نووسی هه زارساله ی میژوو و چیرۆک و بهروه دهی ئیرانه کانه. له لایه ن شاعیری به ناوبانگی هه ریمی خوراسان حه کیم ئه بولقاسم فیردهوسی هه له سه ده ی ۱۰-۱۱ زاینی به زمانی فارسی نووسراوه، سه رچاوه یکی میژوو یه بۆ ناسینی فهره نگی ئیرانه کان له پیش ئیسلام، نزیکه ی ۵۰۰۰۰ دیره، دابه شی سی به شی سه ره کی کراوه که ئه وانیش بریتین له ماوه ی ئه فسانه، ماوه ی پاله وانه کان، ماوه ی میژوو یی (فردوسی، ۱۳۶۸: ۱).

^۴ - که یکاوس: له شانامه ی فیردهوسی ئه ندامتیکی گرنکه له ده و رانی پاله وانی و داستانی ئیران، له رووی زنجیره یی میژوو یی دووه مین پادشایه به دوا ی که ی قوباد و پیش پادشا که یخه سه ره و هاتوو، که یکاوس به پادشایه کی به هیزو له خۆبایی بوو ناسراوه (فردوسی، ۱۳۶۸، ۳۰۰).

^۵ - سه ید ته های نه هری: کوری شیخ محمه د سه دیق کوری شیخ عوبیدوللای نه هریه، ناسراویشه به سه ید ته های شه مزینی، له سالی ۱۸۹۲ له گوندی نه هری له دایک بووه، دوا ی جه نگی به که می جیهانی هاتوته باشوری کوردستان و په یوه ندی به ئینگلیزه کانه وه کردوه، له نیوان سالانی سالی ۱۹۲۳ - ۱۹۲۹ ئه رکی قائمقامی رواندزی پتیسپردراوه، رۆتی هه بووه له بواری رۆشنیبری و پهروه ده یی و سیاسی وئاوه دانی ده فهره که سالی ۱۹۳۹ له تاران کۆچی دوا ی کردوه. (سه عید مه لا، ۲۰۱۶: ۴۹-۲۷۳).

^۶ - گۆفاری زاری کرمانجی: له ژیر ناوی گۆفاره که نووسراوه (گۆفاریکی ئیجتماعی، تاریخی، فه نی، ئه ده یی، مانگانه یه)، (۲۴) ژماره ی لیده رچوو، ژماره ۱ له ۲۵ ئایای ۱۹۲۶ ده رچوو، کۆتا ژماره ش له ۳۱ ته مووزی ۱۹۳۲ هاتوته وه شان. بایه خی زۆری به بلاوکردنه وه ی هه والی ئابووری، کۆمه لایه تی، زانستی، رۆشنیبری و کارگێری داوه (زاری کرمانجی، ۲۰۰۲: ۳-۴).

^۷ - سلمه: کچی مه لا محمه د کوری مه لا عه بدوللا کوری شیخ مسته فایه، سالی ۱۸۷۶ له دایک بووه، له بنه ماله ی خانی له پزیرینه که سه ردار ی خیل و هۆزه کانی موکریان بوون، له ۲۱ کانوونی دووه می ۱۹۵۵ کۆچی دوا ی کرده له هه ولیر گۆرستانی (ئاواران - غه ربیان) دا که وتوته به شی رۆژئاوا ی شاری هه ولیر له ته نبیشت حوسین حوزنی کوری نژراوه (موکریانی، ۱۹۵۵، دایکی حزنی و گیوی موکریانی، گۆفاری هه تاو، ژ. ۲۰، وه رگه یراوه له سدیق سالح و ئه وانیتیر. ۲۰۱۰: ۴۶۱).

^۸ - شیت مسته فا: له سالی ۱۹۱۳ له هه ولیر له دایک بووه، ده رجووی کۆلیژی مافی زانکۆی به غدایه سالی ۱۹۳۴، له چهند ناوچه یکی کوردستان کاری دادوه ری کردوه، له سالی ۱۹۷۳ کۆچی دوا ی کردوه (رووناکی ۲۴-۱۰-۱۹۳۵-۱۶-۵-۱۹۳۶-۱۹۳۷) یه که مین گۆفاری کوردی شاری هه ولیر، ۲۰۰۱، تاماده کردن ویتشه کی، کوردستان موکریانی، ۲۲).

- ٤- جامباز، تاريق (ئاماده كار). (٢٠١٨). ههولير رۆژنامهيه كي ئهدهبي تهقافي ههفتهيهه (١٩٥٠-١٩٥٣). چاپخانهي زانكو، ههولير.
- ٥- حاجي، مهغديد. (٢٠٠٩). له ئوربيلووم و ئهربهئيلوووه بو ههولير. چاپخانهي حاجي هاشم. ههولير.
- ٦-حهيدهرى، مومتاز. (٢٠٢٢). رهوسه ي قه له مه كه م. چاپخانهي رۆژهه لات، ههولير.
- ٧- زهبيحي، عهبدوهره حمان. (١٩٨٨). قامووسى زباني كوردى. چاپخانهي سه لاحة ديني ئه ييووبى (بى شوينى چاپ).
- ٨- سه رده شتى، ياسين. (٢٠٠٢). كوردستاني ئيران: ليكۆلينه وهيه كي ميژووي له جولانه وهى رزگاربخوازي نه ته وه يي گه لي كورد. چاپخانهي سه رده م. بى شوينى چاپ
- ٩- سه عيد مه لا، ريبين. (٢٠١٦). سه يد ته هاي نه هري (١٨٩٢-١٩٣٩) رۆلى سياسي و كارگيري، چاپخانهي زانكو ي سه لاحة ددين، ههولير.
- ١٠- (سديق سالح و ئه واني تر) (٢٠١٠)، گوڤاري هه تاو ١٩٥٤-١٩٦٠، (به شى يه كه م، به رگي يه كه م، به شى دووهم-به رگي يه كه م، به شى يه كه م-به رگي سييه م، به شى يه كه م-به رگي چواره م)، چاپخانهي باز، ههولير.
- ١١- (سديق سالح و ئه واني تر) (٢٠١٦)، گوڤاري گه لاويژ ١٩٣٩-١٩٤٩، ههولير: چاپخانهي رۆژهه لات.
- ١٢- شاره زا، كه ريم. (١٩٧٨). له يادي گيوي موكرياني دا. چاپخانهي كوردستان، ههولير.
- ١٣- شاره واني ههولير. (١٩٨٥). له يادي سه د ساله ي دامه زراندي شاره واني ههوليردا ١٨٨٥-١٩٨٥. (ئاماده كردني: ته حسين چيجو و شيرزاد قادر). شاره واني ههولير، ههولير.
- ١٤- صمدي، سيد محمد. (١٣٧٣). تاريخ مه اباد، چاپخانهي ميلاد. مه اباد.

- ۱۵- فیزی، گوران سۆران. (۲۰۰۶). باری ئهدهی کوردی له شاری ههولێر له نیوان سالانی ۱۹۳۵-۱۹۵۸، چاپخانهی ئاراس، ههولێر.
- ۱۶- مارف، ئهورهحماني حاجی. (۱۹۸۷). له بواری فه رههنگ نووسی کوردیدا، مندی إقرأ الثقافي، بهغدا.
- ۱۷-- مارف، ئهورهحماني حاجی. (۲۰۰۲). به رهه مه زمانه وانیه کانم (به رگی یه کهم)، مندی إقرأ الثقافي، بهغدا.
- ۱۸- مه زههر، که مال. (۲۰۰۱). چه ند لاپه ریه ک له میژووی گه لی کورد (به رگی دووه م)، چاپخانه ی وه زاره تی پهروه رده، ههولێر.
- ۱۹- موکریانی، کوردستان (۲۰۰۲)، زاری کرمانجی ۱۹۲۶/۵/۲۵-۱۹۳۲/۷/۲۳، به رگی یه کهم، چاپخانه ی موکریان، ههولێر.
- ۲۰- موکریانی، گیو. (۲۰۱۹). گولچنی گیو (به رگی یه کهم)، چاپخانه ی رۆژه لات، ههولێر.
- ۲۱- موننگومری، هی ریه ت. (۲۰۰۹). کوردی سووریا بوونێکی نکۆلی لیکراو، چاپخانه ی رهنج، سلیمانی.
- ۲۲- موکریانی، کوردستان (۲۰۰۱) رووناکی (۲۴-۱۰-۱۹۳۵ — ۱۶-۵-۱۹۳۶) یه که مین گو فاری کوردی شاری ههولێر. چاپی یه کهم، چاپخانه ی وه زاره تی پهروه رده، ههولێر.

ب- کتیب به زمانی عه ره بی

- ۱- حصاف، اسماعیل محمد. (۲۰۱۷). تأریخ کردستان سووریا المعاصر ۱۹۱۶-۱۹۴۶ (الجزء الأول)، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربیل.

ج- کتیب به زمانی فارسی

- ۱- دهخدا، علی اکبر. (۱۹۹۸). لغت نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.

۲- فیردوسی، ابو القاسم. (۱۳۶۸). شاهنامه فردوسی. [بئ شوینی چاپ]: چاپخانه مهارة.

سییه م: یاداشت و بیره وهری

۱- موکریانی، کوردستان. (۲۰۲۲). له ههولپه وه بۆ ههولپه (ژیان و بیرهاتی). چاپخانهی رۆژه لآت، ههولپه.

چوارهم: نامه زانکویه کان

أ- نامه ی ماسته ر به زمانی کوردی

۱- انج اغا، سامان مسته فا رهشید (۲۰۱۴) رۆلی کورده کانی رۆژه لاتی کوردستان له پيشهاته سیاسیه کانی ئیران له (۱۹۰۵-۱۹۲۱). کۆلیژی ئه ده بیات، به شی میژوو، زانکوی سه لاهه ددین، ههولپه.

۲- هه سه ن، تابان محهمه د سه عید (۲۰۰۸) گه شه سه ندن و پوکانه وه ی گه نجینه ی وشه له زمانی کوردیدا. کۆلیژی زمان، به شی زمانی کوردی، زانکوی سلیمانی.

۳- حوسین، ریزنه مه عروف (۲۰۱۰) رۆلی شیوه زاره کۆمه لایه تییه کان له ده وله مه ند کردنی فرهه نگی کوردیدا. کۆلیژی زمان، به شی زمانی کوردی، زانکوی سه لاهه ددین، ههولپه.

۴- محهمه د، ره مزیه ساییر (۱۹۹۳) حوزنی موکریانی ی نووسه ر و رۆژنامه نووس. کۆلیژی ئاداب، به شی زمانی کوردی، زانکوی سه لاهه ددین، ههولپه.

ب- نامه ی ماسته ر به زمانی عه ره بی

۱- که ریم، محهمه د صباح (۲۰۰۹) المؤرخ حسین حزنی موکریانی مؤلفاته و منهجه فی کتابة التاريخ، كلية الآداب، قسم التاريخ، جامعة صلاح الدين، أربيل.

پینجه م: چاوپیکه وتن و په یوهندی ته له فۆنی

أ- چاوپیکه وتن

- ۱- نازاد گیو موکریانی (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن شاری ههولیر، ۲۳ نیسان، ۲۰۲۵.
- ۲- ناسۆ عهبدوئلا عهلی (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن له رواندز، ۲ حوزیران، ۲۰۲۵.
- ۳- تاریق حه مه د ئه مین (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن له سۆران، ۲۲ ئه یلول، ۲۰۲۵.
- ۴- شیرزاد فه قی ئیسماعیل (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن له شاری ههولیر، ۱۴ ئه یلول، ۲۰۲۵.
- ۵- کوردستان گیو موکریانی (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن له شاری ههولیر، ۲۳ نیسان، ۲۰۲۵.
- ۶- محه مه د عهبدوئلا فه تحوئلا پینجوینی (۲۰۲۵) چاوپیکه وتن له ههولیر، ۱۱ ئاب ۲۰۲۵.

ب- په یوه ندی ته له فۆنی

- ۱- مه غدید سه پان (۲۰۲۵) په یوه ندی ته له فۆنی له سوید، ۵ ته موز ۲۰۲۵.

شه شه م: فه ره ه نگیه کان و نه نسکلۆپیدی

أ- به زمانی کوردی

- ۱- حاجی، مه غدید (۲۰۰۹) ئینسکلۆپیدی ههولیر. چاپی یه که م، چاپخانه ی گرین گالۆری، لوبنان.
- ۲- مه عرووف، عهبدویره حمان ره سوول (۲۰۲۱)، ئینسکلۆپیدی نووسه رانی ههولیر، چاپخانه ی تاران، (بی شوینی چاپ).
- ۳- شیخانی، عهبدو له وهاب (۲۰۰۹) فه ره ه نگی شیخانی، چاپخانه ی موکریان، ههولیر.
- ۴- هه له بجه پی، مه لا سامان. (۲۰۱۷). گوئستان ژبانی ناوداران و شاعیرانی کورد (چاپی دووهم)، چاپخانه ی هه ژاری موکریانی، (بی شوینی چاپ).
- ۵- عهبدوئلا، ئیدریس. (۲۰۱۵). فه ره ه نگی ئه ده ب و روئشیری: زاراه و که سایه تی. چاپخانه ی ته فسیر، ههولیر.

۲- سایبر، شاخهوان عهبدوئلا (۲۰۱۸) 'رۆلی دهسته بژیری کورد له پیشخستنی بزافی رۆشهنبیری و هزری له باشوری کوردستان ۱۹۲۵-۱۹۵۸، گوڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژماره ۴۱،

۳- عهبدوولپرهمان، شیرزاد(۱۹۹۸) 'حوزنی و دنیایهک وشه ی جوان، گوڤاری سهنته‌ری برایه‌تی، ژماره ۵،

۴- فه‌ره‌ادی، همه سانه (۲۰۰۱) دوو فه‌ره‌هنگی تایبهت به بواری کشتوکال(لیکۆلینیوه و به‌راورد کردن)، گوڤاری نووسه‌ری نوی، ژماره ۱۹،

۵- محهمه‌د، هیوا (۲۰۰۲) 'به‌سه‌رهات و که‌سیتی (حوزنی) له یاده‌وه‌ری (گیو)ی موکریانی دا، گوڤاری رۆژنامه‌فانی، ژماره ۹.

۶- بیژان (۱۹۸۸) 'الذکرى (۱۱) لرحیل گیو الموکریانی، گوڤاری کاروان، ژماره ۷۰،

۷- عه‌بدوولکه‌ریم، سمکو، (۲۰۲۵)، ته‌مه‌نم ۱۲ سال ده‌بوو گیو موکریانی فی‌ری وینه‌گرتنی کردم، گوڤاری دیوان، ژماره ۵۴، هه‌ولیر: چاپخانه‌ی رۆژه‌ه‌لات.

ب- رۆژنامه‌کان

۱- حوسین، سه‌نگه‌ر (۲۰۲۵) 'کرئیکاریکی چاپخانه‌ی (گیو موکریانی) یادگاری خوی له‌گه‌ل چاپخانه‌که بو (خه‌بات) ده‌گێرته‌وه، رۆژنامه‌ی خه‌بات، ژماره ۷۰۰۱. هه‌ولیر

۲- ماری، ئه‌وره‌حمانی حاجی (۱۹۷۲) 'چالاکى مامۆستا گیو موکریانی له میژووی فه‌ره‌هنگ نووسینی کوردی دا، رۆژنامه‌ی هاوکاری، ژماره ۱۰۰،

۳- موکریانی، گیو (۱۹۷۰) 'حوزنی موکریانی نه‌مر، رۆژنامه‌ی هاوکاری، ژماره ۲۳.

List of sources

First: (Private Archive(

- ١) Faqe, Ismail Ahmad, Sherzad, Unpublished Notebook. (Manuscript.(
- ٢) Mukriani, Azad Giu, unpublished private archive.

Second, the books

A- Books in Kurdish.

- ١) Bawar, Ahmad. (2004). Several pages of contemporary Kurdish history. Sardam Printing House. (no place to print (
- ٢) Bekhali, Mawloud and Jambaz, Tariq. (2006). Rawandz, the city of the Great King.: Kurdistan Strategic Research Center, Sulaimani.
- ٣) Patti, Omar. (2012). In memory of the Kurdish journalist. (No printing space.(
- ٤) Jambaz, Tariq (prepared). (2018). Erbil was a weekly literary and cultural newspaper (1950-1953). University Printing House, Erbil.
- ٥) Haji, Maghdid. (2009). From Urbilom and Erbil to Erbil. Haji Hashim Printing House. Erbil.
- ٦) Haidari, Mumtaz. (2022). My pencil sharpener. Rojhelat Printing House, Erbil.
- ٧) Zabihiy, Abdurrahman. (1988). Kurdish Dictionary. Salahuddin Ayyubi Printing House (no printing place.(
- ٨) Sardashti, Yasin. (2002). Iranian Kurdistan: A Historical Study of the Kurdish People's National Liberation Movement. Sardam Printing House. No printing space
- ٩) Saeed Mullah, Rebin. (2016). Sayed Tahai Nahri (1892-1939) Political and Administrative Role, Salahaddin University Printing House, Erbil.

) -١٠) Sadiq Salih and others) (2010), Hataw Magazine 1954-1960, (Part I, Volume I, Part II-Volume I, Part I-Volume III, Part I-Volume IV), Baz Printing House, Erbil.

) -١١) Sadiq Salih and others) (2016), Galawezh Magazine 1939-1949, Erbil: Rojhelat Printing House.

-١٢) Sharaza, Karim. (1978). In memory of Giwi Mukriani. Kurdistan Printing House, Erbil.

-١٣) Erbil Municipality. (1985). On the 100th anniversary of the establishment of the Erbil Municipality 1885-1 (Prepared by: Tahsin Chicho and Sherzad Qadir). Erbil Municipality, Erbil.

-١٤) Samdi, Syed Mohammed. (1373). Tarikh Mahabad, Milad Printing House. Mahabad.

-١٥) Faizi, Goran Soran. (2006). Kurdish literary situation in Erbil between 1935-1958, Aras Printing House, Erbil.

- ١٦Marf, Awrahmani Haji. (1987). In the field of Kurdish dictionary writing, , Baghdad.
17-- Marf, Awrahmani Haji. (2002). My Linguistic Works (Vol. 1), Cultural Reading Forum, Baghdad.
- Mazhar, Kamal. (2001). Kurdish People's History (Vol. 2), Ministry of Education Printing House, Erbil.
19- Mukriani, Kurdistan (2002), Zari Kurdmanji 25/5/1926-23/7/1932, Volume 1, Mukriani Printing House, Erbil.
20- Mukriani, Giu. (2019). Gulchni Giu (Vol. 1), Rojhelat Printing House, Erbil.
21. Montgumry, Herriet. (2009). Syrian Kurds: A Denied Existence, Ranj Printing House, Sulaimani.
22- Mukriani, Kurdistan (2001) Rounaki (24-10-1935 — 16-5-1936) The first Kurdish magazine in Erbil. First edition, Ministry of Education Printing House, Erbil.

B. Books in Arabic

- 1- Hassaf, Ismail Mohammed. (2017). History of Kurdistan Syria Contemporary 1916-1946 (Part 1), Salahuddin University Printing House, Erbil.

C. Books in Persian

- 1- Dakhda, Ali Akbar. (1998). The dictionary gives a letter. Tehran: University of Tehran.
2- Firdousi, Abu al-Qasim. (1368). Shahnameh Ferdowsi. [no place of publication]: Mahart Press.
Third, notes and memories
1- Mukriani, Kurdistan. (2022). From Erbil to Erbil (Life and Memories). Rojhelat Printing House, Erbil.

Fourth: University letters

a- Master's degree in Kurdish

- 1- Ang Agha, Saman Mustafa Rashid (2014) The Role of East Kurdistan Kurds in Iranian Political Developments in (1905-1921). College of Literature, Department of History, Salahaddin University, Erbil.
2- Hassan, Taban Mohammed Saeed (2008) Development and collapse of word treasury in Kurdish language. College of Language, Department of Kurdish Language, Sulaimani University.

3- Hussein, Rezna Ma'roof (2010) The role of social dialects in enriching Kurdish culture. College of Language, Department of Kurdish Language, Salahaddin University, Erbil.

4- Mohammed, Ramziya Sabir (1993) Huzni Mukriani, writer and journalist. College of Arts, Department of Kurdish Language, Salahaddin University, Erbil.

b) Master's degree in Arabic

1- Karim, Mohammed Sabah (2009) Historian Hussein Hazni Mukriani Works and Methodology in the Book of History, Faculty of Arts, Department of History, Salahuddin University, Erbil.

Fifth: Interviews and telephone calls

A. Interview

1- Azad Giu Mukriani (2025) Interview, Erbil, April 23,

2- Aso Abdullah Ali (2025) Interview in Ruandz, June 2,

3- Tariq Hamad Amin (2025) Interview in Soran, 22 September

4- Sherzad Faqe Ismail (2025) Interview in Erbil, 14 September

5- Kurdistan Giu Mukriani (2025) Interview in Erbil, April 23,

6- Mohammed Abdullah Fathullah Penjweni (2025) Interview in Erbil, August 11,

B. Telephone communications

1- Maghdid Sapan (2025) Telephone call in Sweden, July 5,

Sixth: Dictionaries and Encyclopedias

a) In Kurdish

1- Haji, Maghdid (2009) Erbil Encyclopedia. First edition, Green Gallery Press, Lebanon.

2- Ma'roof, Abdulrahman Rasoul (2021), Encyclopedia of Erbil Writers, Tehran Printing House, (no place of publication).

3- Shekhani, Abdulwahhab (2009) Shekhani Dictionary, Mukriyan Printing House, Erbil.

4- Halabjaei, Mullah Saman. (2017). Gulistan Zhyani Nawdaran u Shairani Kurd (Second Edition), Hazhari Mukriani Printing House, (No Place of Printing).

5- Abdullah, Idris. (2015). Dictionary of Literature and Culture: Terminology and Personality. Tafsir Printing House, Erbil.

6- Smail, Najmaddin Aziz. (2023). Myself and the Bright Stars (Vol. 6), Rojhelat Printing House, Erbil.

7- Bibliography Committee of Kurdish Academy (2023) Dictionary of Dictionaries, Salahaddin University Printing House, Erbil.

- 8- Sajadi, Bakhtiar and Mahmoudi, Mohammad. (2002). Dictionary of Literary Terms, Sardam Printing House, Sulaimani.
 - 9- Mukriani, Giu (1950) Raber Dictionary, Kurdistan Printing House, Erbil.
 - 10- Mukriani, Giu (1955) Dictionary of the Golden Collar. First edition, Kurdistan Printing House, Erbil.
 - 11- Mukriani, Giu (1961) Dictionary of Mahabad. First edition, Kurdistan Printing House, Erbil.
 - 12- Mukriani, Giu (1966) Farhangi Kolka Zerina. Second edition, Erbil Printing House, Erbil.
 - 13- Mukriani, Giu (1985) Farhangi Nobara. First edition, Al-Hawath Printing House, Baghdad.
 - 14- Mukriani, Giu (1999) Kurdistan Dictionary. First edition, Aras Printing House, Erbil.
 - 15- Mukriani, Giu (2005) Farhangi Nobara. Second edition, Aras Printing House, Erbil.
 - 16- Mukriani, Giu (2012) Dictionary of Mahabad. Second edition, Aras Printing House, Erbil.
- b) In Arabic
- 1- Baban, Jamal, 2012, Kurdish News, Part 1, Aras Printing House, Erbil.
- Seventh: Newspapers and magazines
- A. Magazine
- 1- Khoshnaw, Mahdi (1998) 'Mamosta Giu Mukriani and the Word of Kurdistan', Gulan Magazine, No.
 - 2- Sabir, Shakhawan Abdullah (2018) 'The Role of the Kurdish Elite in the Advancement of the Cultural and Intellectual Movement in South Kurdistan 1925-1958', Kurdish Academy Journal, No.
 - 3- Abdulrahman, Sherzad (1998) 'Huzni and a world of beautiful words', Brotherhood Center Magazine, No.
 - 4- Farhadi, Hama Salih (2001) Two Dictionaries of Agriculture (Research and Comparison), Noosari Nuw Magazine, No.
 - 5- Mohammed, Hiwa (2002) 'Story and personality of Huzni in the memory of Giu Mukriani', Journalism Magazine, No.
 - 6- Bervan (1988) 'Al-Zkri (11) for Raheel Giu al-Mukriani', Karwan Magazine, No.
 - 7- Abdulkarim, Samko, (2025), I was 12 years old when Giu Mukriani taught me to take pictures, Diwan Magazine, No. 54, Erbil: Rojhelat Printing House.
- B. Newspapers

- 1- Hussein, Sangar (2025) 'A worker of Giu Mukriani printing house tells his memories with the printing house to Khabat', Khabat newspaper, No. Erbil
- 2- Marf, Awrahmani Haji (1972) 'Activities of Giu Mukriani in the History of Kurdish Dictionary Writing', Hawkari Newspaper, No.
- 3- Mukriani, Giu (1970) 'Huzni Mukriani Nemr', Hawkari Newspaper, No.

